

Зміст

I. Із сивої давнини _____ 2

II. Роменщина – козацький край _____ 11

III. На тернистих шляхах історії _____ 20

IV. В боях за рідну землю _____ 27

У. Праця годує і дім будує _____ 33

I. ІЗ СИВОЇ ДАВНИНИ

Сліди перебування первісної людини на теренах сучасної Роменщини, вірогідно, сягають кінця раннього палеоліту — так званої мустьєрської епохи, яка тривала 35-150 тис. років тому. Свідки тих часів — крем'яні рубила, скребла, гостроконечники, нуклеуси, типові для раннього кам'яного віку, нещодавно виявлені під багатометровою товщою землі в яру Муховець, що в Ромні. Окремі кам'яні знаряддя праці палеолітичного вигляду та численні кістки викопних тварин — мамонта, шерстистого носорога, бізона, благородного оленя та ін. — знайдено поблизу сіл Довгополівка, Гаї, Плавинище, Житнє, Ярмолинці, Сурмачівка, Глинськ.

У добу неоліту, останнього періоду кам'яного віку, що розпочався в VI і тривав до початку III тисячоліття до н. е., цей край населяють мисливсько-рибальські племена ямково-гребінцевої і дніпро-донецької археологічних культур. За визначенням антропологів, це були пізні кроманьйонці. Вони використовували човен та сітки, винайшли лук і стріли, широко застосовували для виготовлення знарядь праці кістку та ріг. У цей час з'являються кам'яні сокири, кістяні гарпуни та риболовецькі гачки, освоюється шліфування, свердління, виготовлення ліпного глиняного посуду. Поряд з полюванням і рибальством розвивається скотарство та землеробство. Неолітичні стоянки та поселення IV—III тис. до н. е., що переважно розташовувались вздовж річок на берегових мисах, виявлено в селі Герасимівці, на березі Сули під Ромнами, неподалік сіл Глинськ, Сурмачівка.

Переконаливий "літопис" у вигляді численних знахідок знарядь праці, стародавніх поселень та поховань на території сучасної Роменщини залишила епоха бронзи, що тривала протягом II тисячоліття до н. е. В цей період землеробсько-скотарські племена заселяють майже всю територію краю. Починає запроваджуватись орне землеробство, набуває подальшого розвитку скотарство.

Залишки кісток свійських тварин свідчать про розведення людиною биків, овець, кіз, коней, свиней. Пам'ятки бронзового віку у вигляді поселень виявлені неподалік сіл Коржі, Піски, Артюхівка, Великі Будки, Ведмеже. Кам'яні сокири або їх уламки знайдено в різних кутках Роменщини — біля Кропивенець, Басівки, Великих Будок, Салогубівки,

Рогинець, на хуторі Олава. А останньою знахідкою стала кам'яна сокира неподалік села Зеленківщина в 1999 році.

У бронзовому віці померлих хоронили в позі сплячої людини. Вони вважали, що померлий заснув, і що його життя буде продовжуватись в іншому світі. Тому в домовину ставили їжу, клали прикраси, знаряддя праці. Таке рідкісне поховання біля с.Ведмежого в 1920 році розкопав видатний археолог, мистецтвознавець, уродженець села Москалівка Роменського району М. О. Макаренко. На глибині 5 метрів знаходився скорчений кістяк, у головах і ногах якого стояли ліпні горшки. Це поховання ХУ-ХІІ ст. до н. е., "вирізане" з материка, знаходиться в експозиції краєзнавчого музею.

Близько трьох тисяч років тому в Подніпров'ї на зміну бронзовому віку прийшов залізний, що супроводжувався подальшим прогресом виробничих сил та докорінними демографічними змінами. Зі сходу в Північне Причорномор'я пересуваються численні племена скіфів. За короткий час осідле землеробсько-скотарське господарство краю змінюється кочовим скотарством. Войовничі іраномовні племена швидко захопили і підкорили величезну територію від Криму до Десни та Прип'яті та від Дону до Карпат. Вони принесли з собою нову культуру, налагодили тісні зв'язки з Середньою Азією, Сходом та античним Середземномор'ям. Період панування скіфів припадає на VII—III ст. до н. е. Ґрунтовні свідчення про ті часи, окрім археологічних матеріалів, вміщують писемні джерела і, перш за все, розповідь про Скіфію древньогрецького історика Геродота. За його свідченням, у VII ст. до н. е. на території Скіфії виникла перша в Подніпров'ї ранньокласова держава на чолі з царськими скіфами, які населяли Крим та Приазов'я. В степовому Причорномор'ї мешкали підвладні їм племена скіфів-кочівників.

У Дніпровському Лісостепу на Правобережжі знаходились скіфи-орачі, а на Лівобережжі, в басейні Сейму, Ворскли, Сули та Псла — скіфи-землероби. Постійні війни, далекі військові походи в Середню Азію, на Кавказ, за Дунай, одержані блискучі перемоги, перш за все, над перським царем Дарієм, закріпили за скіфами славу непереможних.

Історія зберегла імена видатних скіфських царів Іданфірса, Скопасіса, Токсакіса (VI ст. до н. е.) та легендарного Атея, котрий іще в свої 90 років очолював військові походи наприкінці V — на початку IV ст. до н. е.

Як спогад про одну з наймогутніших у світі Скіфську державу, залишилися численні кургани та неприступні городища, що густо вкривають майже всю територію сучасної України.

Значна концентрація скіфських пам'яток у нашому краї дала підставу вченим виділити їх в окрему Посульську групу. До неї також входять скіфські пам'ятки середніх течій Псла та Сейму, що концентруються навколо унікальних скіфських курганних некрополів біля Ромен.

Основна кількість курганів знаходиться північніше Ромен. Найбільші групи розкинулись поблизу сіл Пустовійтівка, Великі Будки, Басівка. Від Великих Будок, вгору за течією, вздовж правого берега Сули простягнувся майже безперервний ланцюжок курганів, який закінчується великим курганним некрополем неподалік від Вовківцеь. Останній великий курганний могильник з цього ланцюга знаходиться поблизу Пла-винуща і Герасимівки. Курганні групи на південь від Ромен відомі поблизу сіл Чеберяки, Глинськ, Ярмолинці, Сурмачівка, Попівка.

В кінці минулого століття відомий вчений І. А. Лінніченко писав про посульські кургани: "Роменський повіт являє собою одну з допитливих в археологічному відношенні місцевість. Тут по всьому нагірному березі р. Сули протягом багатьох верст тягнуться обширні групи курганів дуже великих розмірів. Як правило, в кожній такій групі підвищуються 1-2 величезні кургани висотою до 20 м. Ці центральні велетні оточені кількома меншими курганами, але значних розмірів 8-12 м, і великою кількістю (сотнями) маленьких".

Починаючи з 70-х років XIX ст., розкопки посульських курганів провели місцеві поміщики С. А. Мазаракі, Т. В. Кі-бальчич та інші. Їх перші знахідки скіфської зброї та золотих прикрас невдовзі привернули увагу провідних археологів колишньої Російської імперії Д. Я. Самоквасова, І. А. Лінніченка, М. ІО.Брандербурга, В. Г. Ляскоронського, В. В. Хвойка. До першої імперіалістичної війни ними було розкопано близько 400 курганів. На жаль, тільки на 120 з них є хоча б якісь наукові дані. За свідченням археологів, більшість посульських курганів було споруджено в VI-V ст. до н. е.

За більш ніж 2,5 тисячі років відтоді більшість малих курганів було розорано і зрівняно з землею, а значну кількість великих пограбовано ще до нашої ери і розкопано понад сто років тому.

Про те, як насипались кургани в IV ст. до н. е., розповідає в своїх творах Геродот. Коли гинув або помирав скіфський вождь або цар, його тіло муміфікували і в парадному вбранні на колісниці обвозили по всій підвладній йому території. За колісницею слідували воїни, слуги, дружини, гнали рабів і коней. При зустрічі з похоронною процесією місцеве населення виявляло глибокий сум і покору, відправлявся відповідний обряд. На сороковий день траурна процесія досягала місця поховання. Біля могили вбивали одну із дружин вождя або наложницю, рабів, коней і ховали разом з ним. У могилу клали зброю, особисті речі, їжу. Після цього справляли поховальний обряд (тризну) і насипали високий курган.

У рядових посульських курганах до 2 м висотою могили мають вигляд ям з балочним перекриттям. В більшість влаштовувались гробниці у вигляді зрубів із балок в 7-12 вінець і стовпами по кутках. Іноді зруб замінювався обшивкою стін з вертикально поставлених дощок, нижні кінці яких закріплювались у канавках вздовж стін. У найбільших курганах викопувались великі ями з уступами. Перекриття на уступі робилось із двох рядів балок. Для спуску в таку (до 5 м глибини) гробницю викопувалась яма із східцями. Дно ями вкривали березовою корою або посипали вапном і червоною фарбою. Особливе значення в ритуалі набуло поховальне вогнище, для якого над перекриттям споруджувався глиняний майданчик. Поряд з ямою трапляються сліди тризни у вигляді уламків посуду, кісток тварин і вугілля.

Поховані лежать у витягнутому положенні, переважно головою на південь. Знаті хоронили в повному військовому спорядженні: з мечем, списами, бойовими сокирами, сагайдаком із стрілами. Біля однієї з стінок гробниці складався військовий обоз, куди входили панцир, щит і рідше — по-ножі. Тут же клались сагайдак із стрілами, меч, сокира, бойові ножі. Праворуч похованого клали кінське спорядження, якого в посульських курганах особливо багато. В рядових могилах буває від 2 до 6, а в багатих — до 20 вуздечок. З курганів Посулля походить до 27 мечів, близько 100 наконечників списів, 24 бойові сокири, понад 20 панцирів і близько 230 вуздечок. У кожній могилі обов'язковий сагайдачний набір стріл. У гробниці, найчастіше біля голови похованого, знаходять кістки від жертвовного м'яса і глиняний посуд. У багатьох могилах ставились бронзові казани, амфори і художньо оздоблений посуд. Прикрашали воїнів

золотими гривнями і бляшками. У 18 чоловічих похованнях виявлено кістяки супроводжуючих жінок у багатих нарядах, очевидно, дружин або наложниць.

Безумовно, перше місце серед курганів Посулля належить скіфському некрополю на високому плато поблизу Пустовійтівки в урочищах Стайкин Верх та Солодка, розділених між собою ярком. На початку ХХ століття на некрополі наховувалось понад 600 насипів. Сьогодні видніється близько 250 курганів, серед яких виділяються своєю величністю кургани, що не поступаються за розмірами перед царськими з степового Причорномор'я. Найбільшим з них є "Старша Могила" висотою 21 метр. Його почав розкопувати ще в 1876 році Т. В. Кибальчич. Зрізавши верхню частину кургану і викопавши яму до гробниці, вимушений був через значні обсяги припинити роботу. Закінчив розкопки цього кургану Д. Я. Самоквасов у 1889 році. Під курганом виявилась велика яма площею понад 100 м², в якій на глибині 1 м зроблено виступ і викопано поховальну яму глибиною понад 4, довжиною 8,5 та шириною 5,6 метра. В ній знаходилась гробниця у вигляді балочного зрубу зі стовпами по кутках, перекрита зверху двома рядами дубових брусів.

В середині гробниці лежав кістяк чоловіка, верхня частіша якого зруйнована грабіжниками. Біля ніг розміщений акінак з бронзовим наконечником від піхов і бойовий ніж. Вздовж стінок гробниці знайдені довгий меч з бронзовим наконечником від піхов і золотий сагайдак з 209 наконечниками стріл, посуд, череп свині, кістяк теляти, ніж, 16 вуздечок з бронзовими і кістяними прикрасами, пара бронзових наперс, 3 наконечники списів, дротики, дві сокири і панцир. Поруч з підземним ходом грабіжника в західній стінці виявлено залізне тесло.

В однім із курганів, що виявився не пограбованим, було знайдено, крім чоловічого кістяка, і жіночий. У черепі жінки була гостра гіроколка, подібна до цвяха, яким, очевидно, вона була вбита. Тут же знайдені золоті буси, бляшки, на руках золоті браслети, золоті серги, фарби, бронзове дзеркало, шматок сірки.

Великий інтерес становить могила, відкрита С. А. Мазаракі у 1905 р., що мала вигляд дерев'яної гробниці середніх розмірів. В ній поруч лежали чоловічий і жіночий кістяки. На чоловічому черепі була золота стрічка від головного убору, на шії — дві золоті гривні і три золоті пластинки із

зооморфними зображеннями, біля правої руки — золота стрічка від нагая, від пояса збереглося дев'ять золотих блях із зображенням сидячого скіфа із скіпетром. На жіночому черепі були стрічки з підвісками і скроневі кільця, на шії — золоті і пастові намистини, на грудях — пара бронзових булавок, бронзове дзеркало, 24 золоті бляшки, срібний браслет і кільце, а на правій руці — золотий браслет. Біля стінок гробниці знайдено 16 бронзових дзвіночків, залізні щипці, амфору, п'ять різних грецьких посудин, бронзовий казанець, кістки барана і свині з ножем.

Окрім "Старої Могили", отримали власні назви й інші кургани цієї групи: Стайкова, Крипалева, Матюшина, Давидова, Балябина та інші могили, які мають діаметр до 30 метрів.

За декілька кілометрів, вниз по Сулі, через річку Хмелівку біля села Великі Будки знаходиться Будківське городище, оточене курганами та з Різаною Могилою на самому городині. Ланцюг курганів продовжується вниз по течії Сули і завершується курганным некрополем напроти Вовківців.

До 400 курганів нараховує цей некрополь, серед якого виділяється з десяток особливо великих насипів. Найбільш відомий з них Шумейків курган, що мав висоту 19 метрів. Його розкопав в кінці минулого століття С. А. Мазаракі. Не менш цікавою виявилась могила, досліджена неподалік І. А. Лінніченком у 1898 р. У гробниці поруч були поховані дві жінки приблизно в однакових багатих нарядах. Біля черепа кістяка, що лежав з правої сторони, були знайдені золоті сережки, на шії — сердолікові, ониксові і пастові намистини, на руках — залізні браслети з золотою плакіровкою, а на ногах — бронзові браслети. З лівої сторони таза лежало бронзове дзеркало із зображенням Афродіти на ручці, біля правої ноги знаходилась велика ліпна посудина. Поруч з черепом лівого кістяка були непарні золоті сережки, на шії — намисто з золотих намистин, підвісок і лунниць, на грудях кілька золотих бляшок, на ногах — бронзові браслети. Поруч з кістяком знаходились ніж і грецька посудина. Між похованими лежали дві золоті сережки і бронзові шпильки. Біля східної стінки гробниці знайдено бронзовий ковпак з 26-ма підвішеними дзвіночками і дві зотлілі вуздечки з цікавими бронзовими прикрасами.

Хоча й не такі великі за розмірами, але цінні за археологічними знахідками курганні групи біля Попівки, Басівки, Чеберяків, Сурмачівки,

Ярмолинець. У кожній з цих груп нараховується від 30 до 600 курганів, більшість з яких потребує дослідження.

Тисячі й тисячі цінних предметів зброї та прикрас, кінського спорядження та побутових речей з посульських курганів VI-V ст. до н. е. стали окрасою Державного історичного музею в Москві, Ермітажу в Санкт-Петербурзі, центральних музеїв Києва, кращих приватних колекцій в Європі та Азії.

Від скіфських часів на Посуллі також залишилось декілька укріплених городищ: Роменське, Глинське, Ведмежівське, Басівське. Всі городища за своїм характером багаточислові. Окрім скіфської культури VI—III ст. до н. е., на них виявлені комплекси пізніших слов'янських культур VIII-XVIII ст.

Центральним на Посуллі і одним із наймогутніших у Скіфії, безперечно, було Басівське городище, загальною площею 170 га. Його найбільш укріплену центральну частину становлять три відроги плато, розділеного глибокими ярами, що підходять до р. Хмелівка. Миси навколо обнесені валами і ровами, найпотужнішими з боку поля. Велике північно-західне укріплення називається "Башта", середнє — "Аршавське", південно-східне — "Малий городок". Їх загальна площа — 12 га. Вони були зайняті під поселення. Від названих мисів на плато в східному напрямку розташоване велике передмістя, оточене валом і ровом. На передмісті сьогодні знаходиться село Пшінчине.

Під час розкопок були виявлені залишки наземних житлових будівель і неглибокі землянки. Наземні споруди, очевидно, були дерев'яними з глиняними долівками, довжиною 10 м і шириною 5 м. Землянки невеликі, овальної форми з підпірними стовпами всередині і глиняною долівкою. Ширина їх 4 м. В обох типах жител печі мали склепіння, вони були складені з глини на каркасній основі із лози.

Крім ліпного посуду, на поселеннях знайдено амфори, античний художній посуд, наконечники стріл, пластини від панцирів, ножі, серпи, булавки, браслети, зернотерки, вироби з кістки. Наявність сергіїв, зернотерок, кісток свійських тварин свідчать про розвинене скотарство і землеробство.

Вперше розвідувальні розкопки на городищі провів у 1906 році М. О. Макаренко. В 50-60 роках XX ст. ґрунтовно досліджувалось городище експедицією інституту археології НАН України під керівництвом В. А.

Іллінської. В 90-х роках — експедицією під керівництвом Ю. В. Болтрика. Загалом було розкопано не більше 10 відсотків площі.

Майже сторіччя продовжує хвилювати вчених характер походження посульських курганів, більшість з яких насипані в VI-V ст. до н. е. Але розквіт життя на посульських городищах припадає на кінець V — початок III ст. до н. е.

Таким чином, час життя на городищах не співпадає в часі зі спорудженням курганів. В той же час в степовому Причорномор'ї відсутні некрополі VI-V ст. до н. е. при значному заселенні краю. Тому більшість вчених схильні ототожнювати Посулля зі священною землею Геррос, де, за свідченням Геродота, скіфи хоронили свою знать та царів. Останні розвідки місцевих науковців переконливо ідентифікують річку Сейм з геродотовою річкою Герр, на південь від якої знаходились царські некрополі. Підступи до них з боку рівнинного плато надійно захищало Басівське городище.

Під натиском сарматів, що мешкали в Прикаспії в кінці III ст. до н. е., скіфи не тільки позбулись колишньої військової могутності, але втратили майже всю підлеглу територію. З цього часу і до II ст. н. е. скіфи мешкали виключно в Криму.

На декілька століть після вторгнення сарматів обезлюднів Лісостеп, а особливо Посулля. Тільки з II ст. н. е. в цих краях з'являється осіле населення так званої культури полів, поховань черняхівського типу. Їхні зовсім не укріплені поселення розташовувались в долинах, мокрих ярках, поряд з гирлами малих річок. Наземні будівлі та напівземлянки будувались з жердин, покритих глиняною обмазкою. Житла зводились прямокутної форми, вони рядами тягнулись вузькою полосою понад берегами річок від сотень метрів до кілометра і більше. Населення займалось скотарством, землеробством, ремеслом і торгівлею. В землеробстві використовували плуг та рало із залізним наконечником. З ремесел були розвинуті металургія та ковальська справа, гончарство. Особливо жвава торгівля велась з античними містами Причорномор'я. При цьому використовувались римські монети. Їх скарби знайдені в селах Вовківці, Ведмеже, Рогинді, а окремі монети — в Глинську та Ромнах.

Поселення черняхівської культури виявлені біля хуторів Холодника, неподалік колишнього хутора Гринівки в басейні річки Смілої, біля с. Коровинці, на лівому березі Сули, поблизу Вовківець. Через останнє поселення проходить автотраса Ромни — Суми.

Значну кількість археологічних знахідок на цих поселеннях становлять фрагменти кераміки. Більшість посуду виготовлено на гончарному крузі з якісної глини. Частина виробів з лощеною поверхнею, орнаментована і є, справді, мистецькими витворами.

Вперше пам'ятки цієї культури дослідив роменський поміщик Ф. В. Беспальчев. Два знайдених ним на Роменщині в 1898 році горщики — один грубий ліпний, другий — якісної роботи, виготовлений на гончарному крузі, — і сьогодні є окрасою Ермітажу. В Роменському краєзнавчому музеї також експонується унікальний з мистецького погляду одноручковий глечик чорного кольору з лощеною поверхнею. На рубежі IV-V століть у Лісостепу зникають пам'ятки черняхівської культури, етнічна належність якої ще остаточно не визначена.

Знову на століття переривається осіле життя в роменському краї і майже на всьому Лівобережжі. З другої половини I тисячоліття на арену виходять слов'янські племена, які заселяють значні території Європи. Писемні відомості про них вміщуються у візантійських, арабських джерелах, а також у найдавніших частинах давньоруських літописів. У східних слов'ян, що у VIII ст. заселили землі від Чорного і майже до Балтійського морів, складаються племінні об'єднання, союзи. Одне з таких об'єднань слов'янських племен, відоме під назвою "Сівер", густо заселяє Посулля і суміжні території Лісостепу. На схід від сіверян у цей час зміцнюються кочові азійські племена, об'єднані в Хазарський каганат.

Вже у VIII ст. слов'янські племена на сході Лівобережжя, в тому числі і сіверяни Посулля, потрапляють під його каганату. Літописні згадки про заселення краю сіверянами підтверджуються численними археологічними пам'ятками, що хронологічно відносяться до волинцевської (VII-VIII ст.) і роменської (VIII-X ст.) археологічних культур.

Початок вивчення слов'янських пам'яток на Посуллі поклав Д. Я. Самоквасов. Але особлива заслуга в їх дослідженні належить М. О. Макаренку, який, спираючись на ґрунтовні вивчення городища

"Монастирище" (1901-1924 рр.) поблизу Ромен, відкрив нову археологічну культуру слов'янських пам'яток Лівобережжя кінця I тисячоліття, що носить назву "роменська".

Сьогодні археологам відомі сотні пам'яток роменської культури. На території Роменського району знаходяться Басівське, Глинське, Ведмежівське, Шумське, Роменське городища. Вони, як правило, мають вигляд укріплених городищ, розташованих на високих берегах Сули та її приток. Поселення займають переважно миси берегових підвищень, оточених глибокими ярками зі стрімкими ровами та насипними валами з незахищених боків. Висота валів коливається від 2 до 8 метрів, а глибина ровів у різних городищах — від 1.5 до 4 метрів. Природні схили часто ескарпувались до 7-12 метрів у висоту, що додавало неприступності городищам. Для своїх поселень сіверяни нерідко використовували існуючі колись скіфські городища. Так, сіверяни заселяли Шумське, Ведмежівське, "Монастирище", частину Басівського городища.

Маленьке Шумське городище, відкрите і вперше досліджене М. О. Макаренком в 1906 році, знаходиться на високому правому березі Сули, біля впадіння в неї річки Олави. З північного боку та від рівнинного плато городище укріплене валом висотою до 7 метрів і широким ровом глибиною до 4 метрів. Високий берег Сули та ярки захищають городище з іншого боку, де круті схили мають висоту до 15 метрів. Сто років тому городище входило до помістя визначного діяча Г.С.Вашкевича. Ще й сьогодні на ньому ростуть столітні груші та яблуні.

За три кілометри від Шумського, вниз по Сулі, знаходиться Глинське городище. Один з відрогів високого плато, на якому розкинулось село Глииськ, вузьким мисом пролягає вздовж Сули. Глибокими ярами мис перерізається на три частини, що носять спільну назву "Замок". Саме на цьому недоступному і укріпленому природою місці ще з часів неоліту селяться люди.

Про Глинське городище в кінці XVIII ст. згадує О. Шафонський в своєму описі Чернігівського намісництва. А в кінці XIX — на початку XX століття городище досліджують В. Г. Ляскоронський, В. В. Хвойко, М. О. Макаренко.

Вздовж корінного правого берега повноводного в далекі часи Великого Ромна також тягнеться ланцюг слов'янських городищ, одне із яких,

Ведмежівське, знаходиться біля села Посад. Городище розміщується на відрізаному ярм від плато високому останці і має окремо укріплені східну і західну частини. З трьох боків воно обнесено валом, що сягав у висоту 5 метрів. Виїзди із городища захищались цілою системою валів. Ведмежівське укріплення вперше згадується в "Книге Большому Чертежу" 1597 року під назвою "городок Медвежой".

Останні дослідження городища, проведені Ю. Ю. Моргуновим у 80-х роках, виявили три хронологічні періоди зведення оборонних споруд. Вперше вали були насипані за скіфських часів, згодом поновлені в сіверянський період городища, а востаннє зміцнені в середині XII ст. дерев'яною стовповою конструкцією.

Східну частину городища сьогодні займає старе кладовище.

Потужні земляні укріплення на поселеннях роменської культури необхідні були для протистояння експансії хазар зі сходу, яким сіверяни вимушені були сплачувати непосильну данину.

Сіверяни будували житла, наполовину заглиблені в землю, стовпової, а рідше зрубною конструкції, розміром близько 4 на 5 метрів. Печі в житлах вирізувались з материка, а їх склепіння ліпилось з глини із застосуванням глиняних конусів. Господарчі ями споруджувались за межами житла. Основну масу знахідок становить посуд, переважно ліпний. За формою це горщики, макітри, сковорідки, глечики. Горщики — широкогорлі з високими плічками, їх тулуб — конусовидно звужується до дна, вінця відігнуті та вертикальні. Орнаментувався посуд відбитками палички, обмотаної шнурком, або хвилястими лініями. Вінце зверху защипувалось пальцями. На роменських городищах також виявлено значний комплекс знарядь праці: залізні наральники, сошники, серпи, коси, тесла, ножі, шила, риболовецькі гачки, кресала для вогню, кам'яні зернотерки, прясла, кістяні проколки.

Такий набір знарядь праці вказує на розвинене землеробство плужного типу з двопільною системою обробки ґрунту. Асортимент культурних рослин наших пращурів майже повністю відповідав сучасному. Про розвинене скотарство сіверян свідчить переважаюча кількість домашніх тварин. Найбільше розводили велику рогату худобу, що використовувалась як тяглова сила і була джерелом м'яса і молока. Як робочу силу, крім вола, використовували коня. Розводили свиней, овець, кіз. Важливу роль

відіграло мисливство, рибальство, широкого розвитку набуло бортництво. Серед ремесел були розвинені ковальство, обробка кістки, ткацтво, ювелірна справа. Однак хазарське панування значно уповільнило соціально-культурний розвиток сіверян.

Для роменської культури притаманний свій поховальний обряд: покійника спалювали, прах та деякий інвентар вкладали в глиняний горщик (урну), яку ставили на стовпі або невисокому кургані. Пізніше, в XI-X ст., урну закопували в землю або в середину кургану. Поряд з таким обрядом зустрічалося і трупопокладення, яке домінувало в древньоруський період християнського часу. Археологічні знахідки підтверджують літописні відомості про язичницькі вірування слов'ян з їх обожнюванням сил природи. Літопис розповідає про бога вітру — Стрибога, бога сонця — Даждьбога, бога вогню — Сварога, про верховного бога — Перуна.

В кінці I тисячоліття відбуваються значні зміни в духовному та суспільному житті слов'ян, зумовлені об'єднанням двох найбільших князівств — Новгородського і Київського — та утворенням древньоруської держави Київська Русь.

Літопис повідомляє також про похід київського князя Святослава на сіверян з метою звільнення їх від Хазарського каганату і приєднання до інших слов'янських племен Київської Русі. З утворенням давньоруської держави, запровадженням християнства відбувається поступове вростання роменської культури в давньоруську. В кінці X ст. майже повсюди роменська культура припиняє своє існування. Територія Посулля протягом X-XIII ст. входить до складу Переяславського князівства.

Тяжка доля спіткала наших предків-сіверян у часи Київської Русі. Під 988 роком літопис сповіщає, що князь Володимир сказав: "се не добро есть мало градов коло Киева, и нача ставити городи по Десне, и по Трубеже и по Суле, и по Стугне..." І знову сіверяни стали надійним фортом слов'янської держави на шляху до Києва печенігів, а згодом половців. На основі їх городищ в XI—XIII ст. була створена глибокоешелонована захисна система на Лівобережжі, що отримала назву Посульської оборонної лінії.

В древньоруських літописах початку II тисячоліття згадуються виключно міста Ромен та Глинськ, але археологічні дослідження

переконливо доводять існування в ті часи й інших населених пунктів на Роменщині. Це, перш за все, колишні сіверянські городища, на яких, за свідченням археологів, життя продовжується в X-XIII ст. Серед них ланцюг укріплених городищ по Великому Ромену: Ведмеже, Липове, Красний Колядин та інші, що доповнювали ключові міста Посульської оборонної лінії.

В літописах є свідчення про 46 нападів на Русь лише половців, 24 рази за два століття згадується р. Сула як місце боротьби з печенігами і половцями. Інколи навали степових кочівників не витримували стіни городищ. Близько 1185 року, як свідчить Іпатіївський літопис, половецький хан Кончак "зніс Сулу", тобто зруйнував оборонну лінію, і половці "по Росі і по Сулі поділили міста".

На початку XIII ст. зі сходу знову на Посулля насунулась навала, цього разу монголо-татарська. 1239 року полчища хана Батия зруйнували та спалили всі міста та поселення Посульської оборонної лінії, обезлюдніло Посулля. Переяславське удільне князівство потрапило в залежність Золотої Орди.

Але знову і знову після кожної навали залюднювалось Посулля, відроджувались городища, виникали нові села, продовжувалось життя.

II. РОМЕНЩИНА - КОЗАЦЬКИЙ КРАЙ (XIV - XVIII ст.)

Роменщина — край давніх козацьких звичаїв і традицій, населення якого формувалось і загартовувалось в середні віки в постійній боротьбі з зовнішніми загарбниками. Після звільнення краю від монголо-татарського іра в 1362 р. українсько-литовськими військами князя Ольгерда місцевий люд, що поповнювався втікачами з різних куточків України, живучи на прикордонній території, один із перших приймав на себе постійні удари кочових азіатських орд.

Зміцнення обороноздатності Роменщини пов'язують з появою тут у першій чверті XV ст. вихідця з Золотої Орди князя Лексади, якому при хрещенні дали ім'я Олександр. Лексада, який був ворогом ординцям, перейшов на службу до Великого князя Литовського Вітовта (1392-1430), а той дав йому удільне володіння землі Посулля. Лексада сприяв залюдненню місцевої території, зумів налагодити на вищому рівні

сторожову службу, відбудував і добре укріпив містечко Глинськ, що стало основним центром його посульських володінь.

Від назви міста Лексада отримав і своє прізвище, ставши родоначальником князів Глинських, які пізніше були найвизначнішими вельможами Литовської і Московської держави. Один з його нащадків — князь Михайло Глинський очолив в 1507-1508 рр. український національно-визвольний рух, ставлячи за мету утворення незалежної від Литви і Польщі держави. Після поразки повстання він переходить на службу до Великого князя Московського Василя III (1505-1533), від якого отримав титул боярина і великі земельні володіння. Племінниця Михайла — Олена Глинська стала дружиною Василя III і матір'ю майбутнього московського царя Івана Грозного (1533-1584).

Напевне, в 1508 р. і Глинське порубіжжя, як володіння Глинських, відійшло до Московської держави, але до 1614 р. було захоплене українськими ополяченими магнатами Вишневецькими і увійшло до складу Речі Посполитої.

Завдяки своєму вигідному географічному положенню, успішному розвитку сільського господарства, ремесла і промислів Роменщина в 1-й половині XVII ст. стає важливим економічним центром на сході Польсько-Литовської держави. Поступово збільшувалось населення краю. Коли в кінці XVI ст., окрім Глинська, згадується лише містечко Ведмеже, то вже в 20-х роках XVII ст. до цього списку додалися села: Бобрик (100 дворів), Пустовійтівка (100 дворів), Вовківці (40 дворів) та інші населені пункти до 10-50 дворів, заселені здебільшого козаками. На карті Київського воєводства середини XVII ст. французького інженера Гійома Боппана знаходимо цілу низку нових сіл: Великі і Малі Бубни, Миколаївка, Житнє, Москалівка, Гудими, Левченки, Салогубівка та інші. Позначені річки: Сула, Ромен, Рашівка, Олава та Локня. Креслення Боппана, які він проводив в Україні в 30-40 роки XVII ст., є першою детальною картою й Роменщини, що підтверджує значну щільність її заселення вже в ті часи.

Протестуючи проти засилля польських магнатів, населення Роменщини втікало на Запоріжжя, брало активну участь у козацьких визвольних повстаннях 1637-1638 рр. під проводом гетьманів Павла Бута, Якова Остряниці та Дмитра Гуні.

В 1638 році наш край під назвою "Роменський повіт" вперше згадується в Універсалі гетьмана Остряниці як адміністративно-територіальна одиниця та як такий, що заслуговує найбільшої уваги щодо військового поповнення козацької армії. І це повністю підтвердилось, бо з розвитком повстання до загонів Остряниці влилося з Роменщини чи не найбільше козаків. Коли визвольний рух зазнав поразки, багато вихідців з Роменщини, рятуючись від польського терору, переселялись на Слобожанщину. Так, серед втікачів з України, що знаходились у м. Путивлі, 1638 року згадуються і дві козацькі сім'ї з Глинська.

З початком визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького Роменський край був визволений повстанцями в травні 1648 р. Польська адміністрація, яка знаходилась у повіті, рятувалася втечею або була знищена і замінена українською, козацькою. Повсталі записувались у козаки, вибирали собі сотенну старшину.

Зародившись у червні 1648 р., поступово у краї оформились у військовому та адміністративно-територіальному плані дві козацькі сотні: Роменська — чисельністю більше 280 козаків на чолі з сотником Василем Роменським та Глинська — з 80-ма козаками із сотником Демком Мартиновичем. До 1654 р. утворена і Смілянська сотня (назва "Смільська" з'явилась лише в ХХ ст) — 183 козаки, перший відомий сотник якої Яцько Глущенко. Всі ці сотні увійшли до складу Миргородського полку, а з 1658 р. — до Лубенського.

Із стародавнього документа "Реєстра всього війська Запорізького...", складеного в 1649 р., стає відомим походження багатьох козаків з населених пунктів Роменщини. Серед них Ігнат з Оксютинець, Максим з Гаврилівки, Гринець з Москалівки, Куць з Довгополівки, Васько з Ярмолинець, Тимко з Калинівки, Мелешко з Ріпок, Івань Довгань з Рогинець та інші.

Козаки з сотень нашого краю хоробро воювали в полках Хмельницького, брали участь у багатьох боях з польськими загарбниками. Коли в червні 1649 р. гетьманський гонець об'їздив Роменщину із закликом допомогти в боротьбі з ворогом, то ледь не всі дорослі чоловіки краю вирушили воювати з поляками на Правобережжя.

Роменщина не лише надавала посильну допомогу козацькому війську, але й сама знаходилась у вирі визвольної боротьби. Зі зброєю в руках зустріли загарбників місцеві козаки, коли в 1652 р. у цьому краї з'явилися польські загони. З середини XVII ст. поступово зростає землеволодіння і достаток козацької старшини, будуються православні монастирі. Так, вже після 1654 р. села, що знаходились навколо м. Ромна, були даровані царською ласкою генеральному писарю Івану Виговському, а його шурина Бокглевському Глинськ, в яких вони мали право розпоряджатись усіма доходами від населення, окрім вільних козаків. З 1655 р. по універсалу Хмельницького селяни Хмелова передаються "на послушання" Батуринському монастирю, а в 1665 р. царською грамотою містечко Сміле з чотирма сусідніми селами — Києво-Печерській Лаврі. Помітне майнове розшарування серед козаків, посилення визиску і гноблення різних верств населення призвело до розгортання міжусобної боротьби на Україні. Розташована на кордоні з Московським царством Роменщина опинилась у самому вирі братовбивчої війни.

В селах краю взимку 1658-59 р. стояли постом полки наказного гетьмана Івана Безпалого, які під Смілим об'єдналися з московським військом і разом з ним рушили в похід на Конотоп, де були вщент розгромлені українською армією гетьмана Івана Виговського. Тут же, під Смілим, відбувся і перший бій між московськими вояками і передовими загонами Виговського.

В 1669 р. на Роменщині знову точиться запекла боротьба між загонами гетьманів Петра Суховія, Дем'яна Многогрішного та Петра Дорошенка. Особливо кровопролитні бої відбулись під Рогинцями та Новою Греблею. Тікаючи від лихоліть війни, багато козацьких родин з Роменщини переселились на Слобожанщину. Так, на 1671 р. в недавно заснованому містечку Миропіллі серед одностисячного населення проживало 147 виходців з Роменської сотні і 39 — з м. Глинська. Міжусобиці не принесли вирішальної перемоги жодному з гетьманів, а ослаблена Україна скоро стала легкою здобиччю для північного сусіда Росії.

На Роменщині часто перебували керівники Української держави. Зокрема, дуже добре знав цей край гетьман Іван Самойлович (1672-1687). Це видно з багатьох його військових наказів. В одному з них 1680 року він писав козацькому полковнику Новицькому: "... жадаємо і Вашій

милості зараз з товариством просто йдіть на село Ведмеже і там через ріку Ромен переправившись, станьте межі Хмеловом і Ведмежим, де є як байраків чимало, так і води при потребі". Селами Роменщини проїздив з військом в 1689 р. гетьман Іван Мазепа, коли виступив у похід з Батурина на татар.

Під час відчайдушної спроби визволити Україну від московського панування під проводом гетьмана Мазепи Роменщина знову стала ареною запеклих бойових дій.

Союзне українсько-шведське військо увійшло на територію краю двома колонами. Головні сили під командуванням шведського короля Карла XII і гетьмана Івана Мазепи, поминувши села Великі Бубни та Ріпки, 18 листопада 1708 р. урочисто увійшли до міста Ромна. Друга колона в складі трьох кавалерійських і одного піхотного полків під командуванням полковників Дукера і Таубе через м. Великий Самбір підійшла до містечка Сміле.

Якраз перед приходом шведів царські війська змусили мешканців поспішно залишити містечко і під конвоєм погнали до Курська на поселення. Саме Сміле (інша назва Сміла) за короткий час перетворене на добре укріплену фортецю з двохтисячним московським гарнізоном. 16 листопада 1708 р., після ^ того як царські війська відмовились відкрити ворота, шведи захопили передмістя і почали облогу Смілівської фортеці, що затяглася на декілька днів. 19 листопада на допомогу московській залозі примчала кавалерія князя Меншикова, але після відчайдушного бою під стінами Смілого повинна була відступити до с. Хоружівка.

Після відходу Меншикова для переговорів зі шведами з'явилась депутація з фортеці, яка згодилась припинити опір 21 листопада. Та в ніч на 21 листопада московська залога знову отримала військову допомогу від російського царя Петра I. Двохтисячному загону на чолі з царським генералом Ренне вдалося прорватися до фортеці, і вранці він всіма силами атакував із Смілого шведські позиції. Зав'язалась кривава битва. Особливо запеклою була січа біля міських воріт. Занепокоєний довгою облогою, до Смілого прибув сам король з новими шведськими та українськими загонами. Долаючи шалений опір ворога, українсько-шведські війська змусили росіян відступити і сховатися в Смілівській фортеці. Впевнившись у неможливості дальшого спротиву,

царські загони в ніч на 22 листопада потайки втекли з містечка, залишивши в фортеці для обманного прикриття розпалені табірні багаття.

Вранці шведи зайняли опустіле містечко, в боях за яке втратили близько 200 солдатів. Аби ворог знову не використав у військових цілях Смілівську фортецю, шведи змушені були зруйнувати оборонні споруди замку, а саме містечко спалити.

Між тим, погодні умови зовсім не сприяли веденню бойових дій. Зима 1708-09 рр. видалася ранньою, затяжною, надзвичайно суворою по всій Європі. Вже в листопаді на Україні наступили великі морози, від яких потерпали обидві армії. Словацький посол Даніель Крман, коли ввечері 29 листопада переїздив з села Ріпок до м. Ромна, бачив, які нелюдські страждання зносили шведи, борючись з лютою холоднечею, не маючи в достатній кількості зимового одягу.

В своїх спогадах він згадує: "Отож ми заплатили господареві (в Ріпках) і в сильний мороз мусили їхати голою рівниною. По дорозі бачили багатьох солдатів, що опинилися без вогню під голим небом, бо їхні коні надто стомилися, інших напівмертвих і мертвих, і що лежали на землі, ще інших, котрі жалібно нарікали над поламаними возами, а деяких що заточуючись, ішли вперед. Подолавши дві милі невинним чвалом, ми дісталися до роменського передмістя".

За іншим повідомленням, вже московського офіцера Ушакова, лише за три дні в Великих Бубнах померло від голоду і хвороб 52 шведи. Є припущення, що багатьох шведів, які загинули від нелюдських страждань, поховано в братських могилах по всій Роменщині. Народні перекази пов'язують шведські захоронення із скіфськими курганными могильниками краю, але це науковими дослідженнями не підтверджено. Між тим, і нині на Роменщині чимало скіфських курганів місцеві жителі називають шведськими могилами.

Коли в кінці 1708 р. основні сили українсько-шведської армії відійшли в район Гадяча - Веприка, Роменський край на деякий час захопили російські війська, але на початку 1709 р. Роменщина знову була звільнена від ворожих загонів. Остаточо шведська армія залишила цей край весною 1709 року.

Роменщина знову потрапила під владу Росії, яка в 30-60-х роках XVIII ст. поступово перекреслювала межі сотень на свій лад. Добру

частину території Роменської сотні передано до Глинської (села Коржі, Левченки, Гіски, Ярмолинці) та Костянтинівської (села Біловод, Великі Будки, Вовківці, Герасимівка, Москалівка, Пустовійтівка).

На початку 40-х років XVIII ст. з Роменської сотні виділили Хмелівську (села Ведмеже, Великі Бубни, Гаврилівка, Житнє, Заїзд, Миколаївка, Мокіївка, Ненадівка, Погреби, Ріпки).

Із знищенням російським урядом сотенно-полкового устрою на Україні, у 1781 році в краї були утворені Глинський і Роменський повіти, які увійшли до складу Чернігівського намісництва. Територія колишньої Смілянської і частина Хмелівської сотні в складі Конотопського повіту відійшла до Новгород-Сіверського намісництва. У наступні 15 років обриси Глинського і Роменського повітів декілька разів змінювалися.

В 1782 році для Глинська як повітового міста російською царицею Катериною II затверджений герб: на щиті французького типу, на червоному полі — золоте серце, золотою короною увінчане, а на серці лежать, пересікаючись хрестовидно, дві чорні стріли, гострими кінцями донизу, з яких у правій стрілі верхній і нижній кінець переломлені. Ці зображення є частиною герба князя Яреми Вишневецького, якому належав Глинськ до 1648 року. У міській ратуші здавна користувалися печаткою з таким гербом. Правда, в ратуші користувалися й іншими печатками: з зображенням вежі та з хрестом на щиті.

Восени 1796 року повіти краю увійшли до Малоросійської губернії. Під час чергового перегляду меж повітів у серпні 1797 року землі Глинського повіту розподілені між сусідніми: Роменським та Прилуцьким. Саме ж місто Глинськ включене до складу Роменського повіту як позаштатне, бо не увійшло до новозатверджених повітових штатів губернії.

Основним заняттям мешканців Роменщини в XVIII ст. було, як і раніше, землеробство та тваринництво. Землю орали переважно плугами, в які впрягали до 6 волів, а також ралами. Перше місце серед зернових займали посіви жита, що давали найвищі урожаї. Зібране під час жнив жито молотили ціпами на току або восени і взимку в клунях; зерно зберігали у спеціально викопаних глибоких ямах. Вирощували також пшеницю, гречку, ячмінь, овес, просо, горох, мак. У 80-х роках у багатьох господарствах Роменського повіту стали розводити невідому до цього

картоплю. У Глинському повіті картоплю вперше почали саджати селяни графа Розумовського в Анд-ріяшівці. Серед технічних культур вирощували коноплі, льон та ріжій.

Виняткову увагу приділяли розведенню високоякісних сортів тютюну, що славився далеко за межами України і масово вивозився купцями на продаж в різні куточки Російської імперії. Тютюнові плантації займали значну площу на землях Роменщини.

В 1763 р. Хмелівського сотника Опанаса Шкляревича призначили навіть директором тютюнових плантацій України, головна контора яких знаходилась на території Роменщини.

Розвивалось і садівництво. Особливо славилися сливи-угорки, вирощені в Глинську. У великій кількості вони збувалися на ярмарках у Ромні. Широко користувалися попитом, здебільшого у російських купців, місцеві сухофрукти.

Місцеві жителі розводили коней, велику рогату худобу, овець і кіз, займалися бджільництвом. Розвивалось далі млинарство, гуральництво, броварництво, виготовлення солоду. Значно поширилось чумацтво: на Дон за рибою та в Крим по сіль. Влітку деякі мешканці вирушали на заробітки, займались візникунням.

Ремісники об'єднувались у цехи. Так, у Смілому в середині XVIII ст. їх було 5, а в Глинську — 8. Особливо славилися глинські колісники, що виготовляли вози і колеса, та гончарі, декоративні вироби яких були широко відомі в багатьох куточках України. Саме глинських майстрів запросили на роботу до Лаври, аби вони внесли у виробництво київської кераміки той оригінальний місцевий колорит форм, орнаменту, малюнків та розкривали відомі лиш їм таємниці свого ремесла.

На Роменщині в другій половині XVIII ст. зароджувались і перші паростки промислового виробництва. У 80-х роках у Глинському повіті існував цегляний завод, 4 сукновальні та 15 кінних заводів, серед яких найзначніший знаходився в с. Андріївці, заснований у 1-й половині XVIII ст. генералом-фельдмаршалом Мініхом. Пізніше він належав графу К. Розумовському. На заводі розводили коней англійської, іспанської, неаполітанської та інших порід. У ці часи в Роменському повіті знайдено в надрах гори Золотухи, що біля села Оксютинці, поклади алебастру. У Смілому з середини XVIII ст. працював селітровий завод.

XVIII ст. характерне для Роменщини стрімким збільшенням старшинського землеволодіння. На 1730 рік серед 38 населених пунктів Роменської сотні 24 вже частково знаходились у приватному володінні. Селяни цих сіл повинні були виконувати різні повинності новим господарям, тоді як козацтво зберегло свою свободу. Один з універсалів наказного гетьмана Полуботка 1722 р. вимагає від селян Перекопівки і Волошнівки (назва "Волошнівка" з'явилась лише в XX ст.) відбувати повинності своїм господарям.

Земельні володіння старшини збільшувались за рахунок зменшення козацьких і селянських. На території Роменщини маєтності отримувала як місцева старшина, так і генеральна. Спочатку такі володіння надавались лише на період служби (на ранг), але поступово вони перейшли у спадкове володіння.

У 1732 році на ранг генерального підскарбія лише на Роменщині належало 107 селянських дворів у Бобрику, Калинівці, Житному, Кропивничах, Салогубівці, В'юнному. На чин генерального судді - 79 дворів в Оксютинцях і Пустовійтівці; генерального обозного — 46 дворів у Галці. Генеральний підскарбій Андрій Маркевич у 20-х роках на придбаних ґрунтах сам заснував село Андріївку, населення якого з самого початку було підневільним.

Царський уряд роздавав маєтності краю і різним вельможам Російської імперії. Так, 116 дворів с. Ярошівка Глинської сотні ще в 1713 р. подаровано фельдмаршалу Шереметьєву. 50 дворів с. Андріяшівка цієї ж сотні в 1723 р. рішенням Сенату передано генералу фон Вейзбаху. В 1786 р. імператриця Катерина подарувала графу Безбородьку 203 кріпаки і 230 кріпачок, що мешкали в різних селах Роменщини. В 30-х роках в цьому краї з'являються грузинські князі, які отримали у володіння землі і залежних селян в Глинську, Ярмолинцях та Довгополівці.

Поступово зростала сваволя землевласників, які часто й козаків силою закріпачували, примушуючи працювати на себе. Так, мешканці Волошнівки в 1728 р. скаржились на утиски власника села - Глинського сотника Жуковського, який "многії здирства затіває, роботизни немилостиві накладе, всяк чоловік кожного дня не виходить з його панщини, особливо під час жнив, також розбої великі чинить, мало не до

смерті інших поприбивав і не маємо жодного помилювання від нього, бо багатьох козаків у мужики (селяни) позабрав".

Незважаючи на шалений тиск і загрозу поневолення, козацтво як стан завжди становило більшість на Роменщині. За даними 80-х років XVIII ст., в Глинському повіті мешкало чоловічої статі: козаків — 19342, селян — 17183, в Роменському повіті: козаків — 17389, селян — 15664. В 1797 р. населення Роменського повіту (з приєднаною до нього частиною Глинського) становило: козаків — 28361, селян — 26853.

Доведені до відчаю існуючими в Україні порядками селяни і козаки Роменщини, намагаючись відстояти свою свободу, брали активну участь у гайдамацькому повстанському русі.

Так, один з наших земляків Андрій Лоханка, уродженець с. Гаврилівки спочатку втік на Січ, а в 1750 році з невеликим загonom запорожців нелегально з'явився на Правобережжі і громив там польських загарбників. Коли повернувся назад, був схоплений на російському кордоні і засуджений до страти колесуванням. У 1771 р. в Хоминцях затримано гайдамаку Грицька Коломійця, який саме таємно відвідував там свою сім'ю. У березні 1749 р. гайдамацький загін вчинив напад на хутір Олавський, що біля Ярмолинець (володіння роменського канцеляриста Івана Савойського).

Козаки Роменщини відбували і сторожову службу на польсько-російському кордоні, що проходив тоді по Дніпру і який часто підпільно перетинали гайдамаки. Документ 1751 р. засвідчує про несення прикордонної служби Лубенського полку з Глинської сотні — 16 козаків, а з Смілянської і Роменської — 15 козаків.

В 70-80 роках XVII ст. населення Роменщини підтримувало діяльність гайдамацького отамана Семена Гаркуші, який громив поміщицькі маєтки і в цьому краї. Місцеві жителі переховували його побратимів, були проводжаними по незнайомій повстанцям місцевості. Гаркуша мав опорні пункти в Смілому, Хмелові, Бобрику.

В 1778 р. та 1784 р. Гаркушу затримують на території Роменщини і після жорстоких катувань засилають на каторгу. З місця першого заслання він зумів утекти і відновити свою діяльність, проте другого разу не поталанило. Слід Гаркушин губиться десь на Херсонській каторзі. Ще й до сих пір розказують старі люди по селах Роменщини легенди про

мужнього повстанця. З іменем Гаркуші пов'язана назва урочища і дуба в Гаях.

Роменщина дала Україні мудрого державного діяча і видатного полководця Петра Калнишевського. Народився він у селі Пустовійтівка Роменської сотні, Лубенського полку в липні 1691 року. З юнацьких літ потрапив на Запоріжжя, де завдяки своїм розумовим здібностям та вольовому характеру швидко заслужив повагу і довір'я серед низового товариства. Вже з середини XVIII ст. він очолював відповідальні дипломатичні місії, захищав інтереси війська Запорізького в Петербурзі, займав на Січі різні старшинські посади: у 1752—1761 рр. — похідного отамана; 1754-1761 рр. — військового осавула; 1763-1764 рр. — військового судді. У 1762 р. та протягом 1765-1775 рр. наперекір монаршій волі очолював козацьку республіку. Вперше за її історію обирався на посаду кошового отамана Запорізької Січі 10 років підряд, чого, як тоді говорили, "зроду-віку не бувало".

То були нелегкі часи для запорожців, бо російський уряд все більше схилявся до необхідності ліквідації Січі. Він нахабно втручався у внутрішні справи Коша, зятято обкраював межі вільних земель. Отаманство Калнишевського — це невпинна боротьба за існування самої Січі та відстоювання її земельних володінь.

Зважаючи на це, кошовий прагнув докорінно змінити побут і життя низового війська. Він особисто турбувався про заселення запорізьких земель вихідцями саме з України, а не чужинцями, сприяв розвитку господарства і торгівлі й сам цим безпосередньо займався. Кошовий мав сім зимівників, на яких велося передове фермерське господарство: скотарство, землеробство, конярство, бджільництво. На зимівниках діяли майстерні, де шили козацький одяг, шапки. Коні з випасів Калнишевського славилися своєю породою, продавались до Росії, Пруссії та в інші країни Європи. В 1769 році тільки двом орловським купцям він збув 250 породистих коней (ціна коня в ті часи становила на Січі до 15 крб., а на Україні - до 20 крб.). Торгові обороти кошового були надзвичайно великими. Лише за декілька місяців 1775 р. він продав до Криму 14 тисяч овець, отримавши за них 28 тисяч карбованців.

Петро Калнишевський був високоосвіченою людиною, добре розумів мистецтво, сприяв розквіту духовного життя в Україні, став

щирим покровителем будівничих і художників. Він отримував газети з Петербурга, був тонким знавцем книжкової краси.

У його зимівнику на Водяній балці стіни будинку прикрашались чудовими картинами, портретами, дорогоцінною зброєю, килимами, посудом, годинниками, підзорними трубами. Калнишевський на власні кошти побудував прекрасні церкви в Ромні, Лохвиці, Межигірському Спасі, що біля Києва, в Петриківці на Запоріжжі. Не лише будував, але й дбав про художнє оформлення храмів, замовляв різьблені іконостаси, ікони, церковний посуд, книги. На його замовлення виготовлене для Січової церкви "Євангеліє", вартістю біля тисячі карбованців, рясно оздоблене золотом, сріблом та дорогоцінним камінням. У Києві здав для оправи у срібло інше "Євангеліє", розшукував золотарів для оправи книг.

Опікувався Калнишевський і освітянськими проблемами, відкривав на запорізьких землях нові школи, виділяв кошти на їх утримання. Посилав за свої гроші здібних козаків на навчання до кращих іноземних та російських учбових закладів.

Не забував кошовий і про свій рідний край. Ще будучи військовим суддею, він в 1760 р. подарував церкві свого рідного села Пустовійтівка "Євангеліє" в коштовній оправі, яку виготовив відомий київський майстер Іван Равич. Книга обійшлась Калнишевському в 600 крб. золотом. Це справжній шедевр українського золотарства XVIII ст., який увійшов до світових каталогів мистецтва. Понад пуд срібла пішло на оправу, довжина якої півметра, ширина 34 см, товщина 10 см. Коштовна оправка з лицевої сторони, в нижній частині має дарчий напис земляка. Нині "Євангеліє" — одна з унікальних і найкоштовніших перлин Роменського краєзнавчого музею. Тут зберігається і знайдена біля с. Басівка унікальна обрядова козацька чаша "Побратими", яку теж пов'язують з ім'ям Калнишевського. Чаша використовувалась аби скріпити клятву козаків-побратимів про взаємну дружбу та вічний союз аж до скону.

Вже ставши кошовим, в 1773 році Калнишевський побудував нову церкву в Пустовійтівці — визначну пам'ятку класичної дерев'яної архітектури XVIII ст.

Бажаючи продемонструвати військову могутність і вирвати в Російської держави право на подальше існування, запорожці на чолі з Калнишевським беруть активну участь у російсько-турецькій війні

1768-1774 рр., показуючи в боях з ворогами чудеса героїзму і відваги. Саме військовий хист і блискучі перемоги кошового привели до остаточного послаблення, а потім і знищення горезвісного Кримського ханства.

Вже на початку війни 1770 року за видатні бойові заслуги Калнишевський був нагороджений російською золотою медаллю, усяяну діамантами, з портретом цариці Катерини II, а в 1773 р. отримав високий чин царської армії -- генерал-лейтенанта. В дослідженнях XIX ст. згадується про нагородження його орденом Андрія Первозданного — найвищої військової відзнаки в Російській імперії.

Після успішного закінчення війни царські війська дістали таємний наказ знищити останній острів свободи на Україні — Запорізьку Січ. Проти Коша Запорізького, яке після кровопролитних боїв ледве налічувало 10 тис. козаків (серед них було багато поранених та скалічених), було вислано близько 66 тис. російських солдатів під проводом генерала Текелія та 20 тисяч на чолі з князем Прозоровським.

У кінці травня 1775 р. всі ці війська раптово вдерлися на запорізькі землі. В ніч на 4 червня Текелій зненацька оточив і саму Січ, навів на фортецю жерла гармат, а на ранок запросив кошового з старшиною до свого табору.

За переказами, Калнишевський скликав козаків на раду і спитав: "А що, панове товариство, будемо робити? От кличе нас москаль у гості, чи йти, чи не йти? Це так, що як підеш, то, може, назад і не вернешся! Чи оддамо Січ москалеві, чи не оддамо?"

Запорожці прагнули битися до останнього, навіть без ніякої надії на перемогу, аби лиш не затоптати у болото козацької слави. Ледве старшина з допомогою січового архімандрита уловила їх вирішити справу "мирним" шляхом. Калнишевський, взявши хліб-сіль, вирушив на переговори до намету Текелія, але був там підступно схоплений, закутий у кайдани і поспішно вивезений до Москви. Царські війська захопили і страшенно пограбували Січ. Все майно кошового привласнила Російська держава.

В Москві Калнишевського утримували під вартою в конторі військової колегії, а влітку 1776 р. без суду і слідства таємно переправили на довічне ув'язнення до Соловецького монастиря в Архангельську губернію. Там, у тісному, задушливому і темному казематі провів

колишній отаман довгих 25 років, ні разу не попрохавши помилювання, бо не вважав себе у чомусь винним.

Лише в квітні 1801 року новий цар Олександр I своїм указом дозволив звільнити сивого кошового, з огляду на його старість та як такого, що вже не представляв реальної загрози для Російської імперії. Калнишевський не захотів, та, напевне, й не міг нікуди виїздити і доживав віку в монастирі простим ченцем, не без гумору зауваживши, що свободою і тут насолоджується повною мірою. 31 жовтня 1803 р. Петра Калнишевського не стало. Похований він у найпочеснішому місці Соловецького монастиря, недалеко від алтаря соборного храму. У 1856 році на його могилі встановлено кам'яну плиту з написом. Ось таке бурхливе життя прожив Петро Калнишевський — людина незвичайної, легендарної і не менш трагічної долі, ім'я якого довго замовчувалось і тільки в 2-й половині XIX ст. було буквально заново відкрите дослідниками.

Лише тепер у незалежній Україні могутня постать мужнього борця за козацькі вольності все більше увіходить до нашої свідомості як символ нескореності української нації.

У 1991 році до славного 300-літнього ювілею з дня народження Петра Калнишевського вдячні нащадки спорудили йому на Батьківщині, в селі Пустовійтівка, бронзовий пам'ятник (автори Василь Бородай та Ростислав Сенько).

III. НА ТЕРНИСТИХ ШЛЯХАХ ІСТОРІЇ

На початку XIX століття населені пункти Роменщини увійшли до складу Малоросійського генерал-губернаторства, що як адміністративно-територіальна і політична одиниця була заснована урядом з метою ліквідації відмінностей у соціальному устрої Лівобережної України, уніфікації системи управління і зміцнення самодержавно-поліцейської влади в Україні. Генерал-губернаторство складалось із Полтавської і Чернігівської губерній і існувало до 1856 року, аж поки було зліквідовано.

Цей час характеризується подальшим розпадом феодално-кріпосницької системи, яка в середині XIX століття переживала

глибоку кризу, що призвела до падіння кріпосного права. В товарно-грошові відносини втягується все більше поміщицьких, а згодом і селянських господарств. Виробництво поміщицькими господарствами на продаж хліба, цукрових буряків, продуктів тваринництва тощо розхитувало одну з підвалин поміщицької системи — натуральний, замкнутий характер поміщицького господарства.

Істотну роль у розвитку продуктивних сил у селянських господарствах Роменщини, у розпаді феодально-кріпосницької системи відігравали селянські промисли, які в першій половині XIX століття посіли важливе місце в економічному житті тодішнього селянства. В цей час в краї було багато населених пунктів, де селяни займались виготовленням сукна, полотна, шкіри та інших кустарних виробів. Тут розвивалися також деревообробний і гончарний промисли. Продукція селянських кустарів не стільки задовольняла власні потреби, скільки йшла на ринок. Особливо був поширений смушковий промисел в таких селах, як Лозова, Ріпки, Хмелів та інших. Далеко за межами Роменщини славилися чоботарі та кожушники села Сміле. В першій половині XIX століття відомі дрібні виробництва, що виготовляли сукно в Локні та Хоружівці Роменського повіту. В той же час у Хоружівці діяла тютюнова фабрика, що виготовляла тютюну на суму до 10 тис. крб. Поміщицькі заводи в селах Пекарі, Коровинці, Рогинці виробляли тоді більше 5 тис пудів цукрового піску.

Розвиток продуктивних сил у сільському господарстві краю вимагав якнайширшого застосування в землеробстві машин та інших удосконалених знарядь праці. Саме це й спричинило заснування 1835 року в повітовому центрі механічного заводу Ріхтера, який на початку 1848 року виготовив 115 молотарок, 200 сівалок, 20 січкарень, а також велику кількість обладнання для сільського господарства.

Значний поштовх розвитку сільських промислів і ремесла в селах Роменського повіту дали роменські мануфактурні виставки-ярмарки, на яких були представлені сільськогосподарські та кустарні вироби із Полтавської, Чернігівської, Київської, Харківської і Курської губерній. Зокрема, на виставці 1846 року кахлі та інші гончарні вироби місцевих гончарів — братів Павла та Карпа Чумаченків - були відзначені срібною медаллю. Широкого розмаху в цей час набирає гуральництво, зростають

посіви тютюну, який великими партіями збувався в Москві, в Сибіру, на Кавказі.

В 40-х -50-х роках значна частина населення Роменщини займалася торговим обігом. Реалізація і купівля товарів здійснювалася в той час через мережу ярмарків, торгів та базарів, яких наприкінці 50-х років в Україні нараховувалось понад 12 тисяч. Одним з найбільших з-поміж них був роменський Іллінський — знамените торжище, за висловом Тараса Шевченка, котрий бував на ньому 1845 року. Жителі навколишніх сіл Засулля, Герасимівка, Плавинище, Оксютинці, Процівка, Коржі, Лозова, Овлаші та інших, займаючись городництвом, постачали ярмарок городиною. Щодня під час Іллінського ярмарку кілька тисяч жінок приходили на ярмарок з овочами, борщем, кашею, варениками. Селяни Роменського і навколишніх Гадяцького, Прилуцького, Конотопського, Лебединського, Сумського і Путивльського повітів постачали ярмарок сіном і вівсом у великих розмірах. Адже в окремі роки, як засвідчують поліцейські дані, число торгового люду досягало 120 тис, чол. У той же час населення самого повітового центру ледь сягало 6 тис. чол.

Основна маса населення Роменщини жила надзвичайно тяжко — у важкій праці і постійній скруті, особливо це стосується тих, хто був у кріпацтві. Війни та рекрутські набори, земське ополчення важким тягарем лягали на плечі селян та козаків. Неврожаї, безземелля, кріпосний гніт відчувала на собі значна частина населення Роменського повіту. Це викликало їх гнів і обурення, змушувало кидати землю і йти на далекі заробітки, вдаватися до насильницьких дій у боротьбі за свої права. Так, селяни села Ярошівка вбили свого пана за його жорстокість і захоплення селянських угідь, 46 селян у Коровинцях були засуджені за вбивство поміщицького управителя. Для упокорення селян у маєтку поміщика Безпальчева в 1858 році була викликана з Ромен військова команда.

Реформа 1861 року, на яку змушений був піти царський уряд, не принесла селянам ні справжньої волі, ні землі, не полегшила їх економічного становища. Адже, "даруючи" їм особисту волю, законодавство закріплювало за поміщиками право власності на всі належні їм землі, а в користуванні селян залишалися садиба і польовий наділ, за які вони повинні були відробляти панщину або платити оброк. Такий стан вважався тимчасовим, поки селяни не оформляли угоди з поміщиками про

перехід на викуп. Після укладення угоди вони перетворювались у селян-власників. До переходу на викуп взаємовідносини між селянами і поміщиками регламентувалися уставними грамотами, в яких фіксувалися кількість селян, що одержували право на наділення землею або позбавлялися його, розмір земельного наділу та повинностей, що мали виконувати селяни на користь поміщика. Так, у Роменському повіті на 1 листопада 1862 року було підписано лише 41 уставну грамоту. Про грабіжницький характер реформи 1861 р. яскраво свідчить той факт, що в руках поміщиків лишилося 87,8 відсотка усієї приватновласницької землі. Мізерні наділи, що їх отримали селяни в своє користування, могли забезпечити лише напівголодне існування їх сімей.

Поряд із земельною в 60-х - 70-х роках царський уряд провів і ряд інших реформ: земську, судову, шкільну, військову та ін., які знаменували собою переломний рубіж в розвитку країни і створили умови для її економічного розвитку. Так, якщо в 1862 році в Роменському повіті діяло близько сорока дрібних підприємств (без вітряків і млинів), то, як свідчать дані, зібрані від волосних правлінь, у 1875 році на Роменщині працювало 2069 вітряків і млинів, 7 крупорушок, 2 пивоварні, 2 кахляні виробництва, 22 цегельні, 183 маслобойні, 13 постійних дворів, 128 кузень. У селах Лозова, Талалаївка, Кулишівка, Іванівка, Перехрестівка працювали винокурні. В різні роки в цьому краї існували дрібні цукрозаводи, що належали поміщикам Мангедену і Безпальчеву.

З другої половини зростає кількість селянських господарств, що займалися ремеслом, різноманітними промислами. Це було викликано тим, що все більше селян починали працювати на ринок. А з другого боку, із проникненням товарно-грошових відносин у селянське господарство, набрав прискорення процес соціального розшарування селянства, постійно зменшувалися земельні наділи основної його маси. В найтяжчому становищі перебували колишні поміщицькі селяни, їх земельні наділи були мізерними, до того ж, вони рік у рік скорочувалися. Якщо брати до уваги дані по Полтавській губернії, то в середньому вони становили 0,98 десятини на ревізку душу. Щоб якось звести кінці з кінцями, селяни займалися ремеслом і різноманітними промислами.

Особливо славилися своїми ремісниками такі села, як Сміле, Засулля, Хмелів, містечко Глинськ та інші. Смілівська волость, як зазначав

відомий дослідник селянських промислів і ремесел С. І. Лисенко, займала найважливіше місце не лише в Роменському повіті, але й серед інших населених пунктів північної частини Полтавської губернії. В середині 90-х років XIX століття в Смілому і в сусідньому селі Протасівці працювали більше тисячі ткачів, кушнірів, шевців, бондарів, теслярів, столярів, пічників, а також золотар, живописець тощо. Як і скрізь, дрібні селянські промисли, у тому числі художні, були доповненням до основних занять сільського населення Роменщини.

Питанням забезпечення праці сільського населення, підвищення їхнього економічного благополуччя займалися Полтавське губернське і Роменське повітове земства. Щодо піклування про ремісницьке навчання Полтавське земство займало перше місце серед інших земств Російської імперії. Серед подібних закладів, що діяли на Роменщині, варто згадати Перекопівську кошикарську майстерню, Рогинську навчальну кошикарську, Смілівську ткацьку і чинбарську навчальні майстерні, Смілянський ткацький навчально-показовий пункт Полтавського губернського земства, Чернечо-Слобідську навчальну ткацьку майстерню Роменського повітового земства, Коржівську шевську навчальну майстерню. Помітний слід в багатовіковій історії українського народного мистецтва залишила Глинська навчально-гончарна майстерня. Вона готувала прекрасних майстрів, здібних організаторів гончарного виробництва, майбутніх художників, мистецтвознавців. Згадаємо серед них художника з кераміки П. М. Іванченка, мистецтвознавця П. Н. Мусієнка та ін. Діяльну участь у роботі гончарної майстерні брали художники М. І. Зінов'єв, відомий земський діяч і знайомий Т. Г. Шевченка Г. С. Вашкевич. Вироби цієї майстерні експонувалися і неодноразово отримували нагороди на повітових, губернських, всеросійських і міжнародних виставках. Різноманітні зразки глинських гончарів: куманці, баранці, кахлі, писанки, скульптурні портрети Т. Г. Шевченка, Л. М. Толстого знаходяться в фондах краєзнавчого, Сумського художнього та інших музеїв України.

Важливим фактором, що вплинув на розвиток промислового і сільськогосподарського виробництва, стало введення до ладу діючих у 1874 році Ліваво-Роменської залізниці. Вона сприяла не лише розвитку Ромен та населених пунктів Роменського повіту, а й економічному піднесенню багатьох регіонів всієї Лівобережної України. В повітовому

містечку незабаром відкриваються махорочні фабрики Римаренка і Вахрамєєва, ливарно-механічний завод інженера Новицького, на якому розпочалось виробництво сільськогосподарського інвентаря, засновуються парові млини, друкарні та ряд інших дрібних підприємств, відкриваються реальне та комерційне училища, жіноча гімназія.

З відкриттям новозбудованої залізниці селянство Роменського і навколишніх повітів все активніше включається в торгівлю, збуваючи сільськогосподарську продукцію, особливо зерно та тютюн. Щоденно звідусюди селяни підвозили на залізничні станції тисячі возів зерна, яке залізниця навіть не встигала відправляти за призначенням. У місті відкривалось кілька контор для закупівлі і відправки зерна в Лібаву, Кенігсберг та інші порти. Десятки комісіонерів виїздили в села до поміщицьких економій, господарств заможних козаків і селян-власників, скуповували скрізь зерно, а сільські господарі привозили його до залізниці. В 1896-1899 роках із залізничної станції Ромен у середньому вантажилось близько 400 пудів тютюну, майже стільки ж тютюну відправлялось із найближчих станцій Лібаво-Роменської залізниці — Талалаївки, Дмитрівки, Григорівки.

Помітний вплив на розвиток сільськогосподарського виробництва на Роменщині мали заходи, втілювані в життя повітовою земською управою, а також діяльність Роменського товариства сільських господарств, що виникло в кінці XIX століття. Члени товариства виступили організаторами проведення щорічних повітових і районних сільськогосподарських виставок, організували дослідне поле, надавали кредити дрібним кустарям, заснували склад сільськогосподарського реманенту, який продавав вироби місцевих кустарів, здавав в оренду складний сільськогосподарський інвентар та машини тощо.

Склад Роменського товариства сільських господарів обслуговував селян не лише Роменського повіту, але й багатьох землеробів із Лохвицького, Гадяцького, Конотопського, Путивльського, Лебединського та інших повітів, що входили до складу Полтавської, Чернігівської, Харківської, Курської губерній.

Проте життя основної кількості сільського населення Роменщини з кожним роком погіршувалось. Люди потерпали від соціального і національного гніту, утисків влади і поміщиків, від неврожаїв і

малоземелля. Значна частина селян була змушена залишати рідні домівки і вирушати в далекі світи на заробітки. Її останні роки XIX століття із Смілянської волості, наприклад, відправилось на заробітки до 14 відсотків працездатного населення. А Глинськ став містечком покинутих матерів, жінок і дітей. Тільки за 9 місяців 1898 року в Глинську було взято понад 300 паспортів чоловіками і близько сотні - жінками. Вони вирушали на копальні в Донбас, наймались матросами на південні і північні моря, ставали робітниками на заводах і фабриках великих промислових міст. Йшли, щоб прогледувати сім'ю, віддати борги чи зібрати гроші на купівлю землі. А то й зовсім переселялися на нові землі.

Селяни залишали свої мізерні наділи і відправлялись у пошуках кращої долі на Далекий Схід, Середню Азію, Сибір. У 1897 році з Роменського повіту переселилося 23 сім'ї в Усурійський край, 26 сімей — в Амурську область, 28 — на Алтай, більше тридцяти сімей — в губернії Європейської Росії, близько сотні родин у пошуках кращого життя вирушили до Сибіру. Та не завжди знаходили щастя в чужих світах і нерідко ще біднішими повертались до рідних сіл. Більшість селян була позбавлена медичної допомоги. Так, у 1901 році в Роменському повіті була міська лікарня, 5 сільських лікарень, які були розраховані лише на 73 хворих. В усіх лікарнях працювало всього сім лікарів, 45 фельдшерів, акушерів та інших медичних працівників.

Тому не дивно, що серед селян Роменщини знаходили відгук народницькі ідеї, ідеї окремих членів українських громад - напівлегальних осередків демократично й патріотично зорієнтованої частини інтелігенції. Одна з таких громад, як відомо, діяла в повітовому містечку.

Пізніше в багатьох селах Роменського повіту поширювалась марксистська література, нелегальні видання інших опозиційних до царського уряду партій і організацій. Після селянських виступів 1902 року, що прокотилися хвилею по селах і хуторах Полтавщини, революційний рух посилювався антивоєнними виступами 1904- 1905 років. Адже основний тягар російсько-японської війни лягав саме на плечі селянства. Бурхливими були на Роменщині і події першої російської революції 1905-1907 років. Уважно стежили сільські трударі цього краю за мужньою боротьбою моряків нескореного броненосця "Потьомкін" проти царського флоту. Адже серед членів його екіпажу були Сава Щербаков із Бобрика,

Сава Наріжний з Перекопівки, Петро Токарів із Коровинець та інші. А єдиним офіцером, що перейшов на бік повсталих моряків, став роменець Олександр Коваленко.

З рапорту справника Роменського повіту на ім'я прокурора Полтавського окружного суду відомо, що в Глинську в кінці листопада 1905 року відбулася двохтисячна сходка Глинська і селян навколишніх сіл Роменського і Лохвицького повітів. Керував селянською сходкою Іван Данік, що незадовго до того повернувся із заслання. Поліцію, яка прибула з метою розігнати сходку, селяни попередили, що остаточне рішення вони приймуть 21 листопада, і застерегли їх від арешту будь-кого з учасників сходки. Але наступних зборів не відбулося, бо до Глинська прибули нові підкріплення.

13 і 18 грудня 1905 року в Смілому відбулися масові мітинги, на яких селяни рішуче вимагали землі, поліпшення свого становища. Полтавський губернатор надіслав кінних стражників, щоб заарештувати активних учасників мітингів. Але селяни вдарили на сполох, сотні смілян вийшли на вулиці, і власті не відважились на арешти. Під час арешту за революційну пропаганду в селі Хмелові місцевого фельдшера Тищенка і трьох селян жителі взяли під захист своїх односельців, і лише загроза з боку поліції відкрити по селянах вогонь змусила їх відступити.

Але і після поразки російської революції 1905-1907 рр. боротьба продовжувалась. Після повалення в лютому 1917 року російського самодержавства народи колишньої імперії одержали можливість відроджувати свою національну державність, будувати національно-культурне життя. На Роменщині не було якихось значних політичних сил, які б не привітали російську революцію, що започаткувала і складний період національно-визвольних змагань українського народу в 1917-1920 роках. Представники різноманітних політичних партій, зокрема російські та українські соціал-демократи, соціалісти-революціонери, активісти єврейської робітничої соціал-демократичної партії та інших партій вітали перемогу над самодержавством, висловлювали великі сподівання в зв'язку з революційними перетвореннями, що ламали старе життя, старі відносини.

В середині березня 1917 року в м. Ромни утворюється Рада робітничих і солдатських депутатів, більшість в якій мали меншовики,

есери, більшовики. До її складу увійшло і багато національно настроєних представників. У березні-квітні в Роменському повіті утворюються українські громади. Одними з перших вони утворилися в Ромні, в Хмелові, Перекопівці та інших населених пунктах. Громади проводили велику роботу з українізації громадського життя в краї, активно підтримували напружену боротьбу української Центральної ради по розбудові української держави. В Роменському повіті великою популярністю користувалася "Селянська спілка". На виборах до волосних рад, які відбулися восени 1917 року, перемогли її кандидати. Активну участь в українському державотворенні брали члени Центральної ради від Роменського повіту Платон Бойко і Демид Манько.

Тоді ж у Роменському повіті почали утворюватися сільські осередки "Просвіти", які активно включалися в розбудову національно-культурного життя краю: проводили різноманітну просвітницьку роботу, утворювали бібліотеки і читальні, аматорські театральні і хорові колективи, організовували збір коштів для будівництва пам'ятника Т. Г. Шевченку, урочисте відкриття якого відбулося в листопаді 1918 року. Перші товариства "Просвіти" на Роменщині виникли в селах Засулля, Вовківці, Перекопівка, Великі Бубни.

Поряд і цим в 1917 році на Роменщину повертається з фронтів велика кількість солдатів колишньої царської армії, створюються з-поміж інших партій осередок більшовицької партії, що активно включився в політичне життя міста і повіту, проводячи велику роз'яснювальну роботу серед сільської бідноти. І, як наслідок, — наростання виступів проти Центральної ради, хоч, в цілому, її представники в цьому краї іще довго користувалися підтримкою більшості населення. Перемога більшовиків у Петрограді в жовтні 1917 року стимулювала нове піднесення класової боротьби на Роменщині, зростання авторитету більшовиків серед робітничих і селянських мас.

У бурхливі роки революції і громадянської війни Роменщина, як і вся Україна, була ареною боротьби між військовими частинами різноманітних політичних спрямувань. Особливо багато бід і лиха принесли перебування в краї австро-німецьких окупаційних військ, короткочасне захоплення Роменщини денікінською армією. Останні бої громадянської війни відбулися в 1921 році, коли в Роменський край

вступили повстанські загони Нестора Махна, що відступали під ударами частини Червоної Армії.

По закінченні громадянської війни селянство Роменщини приступило до відбудови зруйнованого господарства, налагодження мирного життя. Про успіхи сільських трударів краю яскраво засвідчила перша пореволюційна сільськогосподарська виставка, що відбулася в 1922 році. До послуг сільських трударів того року були 32 прокатні пункти, які мали на озброєнні 863 сільськогосподарські машини.

З перших днів існування Радянської влади було взято курс на створення в повіті колективних господарств. Колективні господарства селян на Роменщині виникають ще в буремні роки громадянської війни. Місцева газета повідомила, що в 1919 році, напередодні захоплення краю денікінськими військами, була створена сільськогосподарська комуна "Зірниця". Перші комунари села Мокіївка загинули від рук денікінців.

Для керівництва процесом створення колективних господарств в 1921 році при повітовому земельному відділі був організований спеціальний підвідділ, який проводив реєстрацію колективів, розглядав і затверджував їх бюджети, контролював їх діяльність. У той же час на Роменщині створюються нові селянські колективні господарства. У Ведмежівській волості організовується колектив сімей червоноармійців і незаможних селян, що об'єднав 83-х селян. У серпні 1922 року з ініціативи Д. Михайлика створюється сільськогосподарська артіль у селі Бобрик. У кінці грудня цього ж року в Хмелові в поміщицькому маєтку засновується сільськогосподарська артіль імені Балабана. З часом виникли нові колективи в Глин-ську — "Перша Радянська" (1925 р.), Новій Греблі — "Червоний хлібороб" (1926 р.).

Як правило, перші колективи створювались на добровільній основі, але вже в кінці 20-х — на початку 30-х років партійне керівництво України під тиском вказівок з центру взяло курс на примусову колективізацію сільського господарства України, на знищення українського селянина-одноосібника. Ці ж явища, що болісно відгукнулися на долі українського селянства і всього українського народу, яскраво помітні й на Роменщині. І якщо в 1930 році було кооперовано 11 відсотків господарств, то через два роки вже більше половини господарств одноосібників було об'єднано в колективні господарства. Велику допомогу партійним

організаціям по колективізації сільського господарства надавали міські парторганізації, робітничі колективи. Тільки в кінці 1929 року окружна партійна організація послала на постійну роботу в села 85 членів партії. В ті ж роки на Роменщині були створені машинно-тракторні станції в селах Засулля та Андріяшівка. Подолавши опір селянства з допомогою економічних і політичних важелів методом тиску на одноосібницьке господарство, радянсько-партійне керівництво Роменщини добилося, щоб протягом осені 1933 року і весни 1934 року цей край став районом суцільної колективізації.

Важким наслідком цього процесу, а також насильницького подолання опору селянства став голод 1932-1933 років, що сотнями смертей, важким і незабутнім лихом залишився в пам'яті наступних поколінь. Про страшний голодомор в Смілому через багато літ розповів житель цього села Аркадій Моцний у своїй книзі "Страшна правда голодомору", а в селі Коржі встановлено скорботний пам'ятник у вигляді хреста.

В 30-ті роки сотні селян-одноосібників, колгоспників, сільських вчителів і працівників культури стали жертвами необґрунтованих звинувачень, були засуджені до концтаборів та виправно-трудових робіт або й зовсім позбавлені життя. Це теж наш незабутній біль, наша невилгойна рана.

Але життя брало своє. Відроджувались зранені села, знову колосилися хлібні ниви, народжувались діти. І напередодні Великої Вітчизняної війни, що чорним смерчем пройшла по землі Роменській, трудівники колгоспного селянства і та незначна кількість селян-одноосібників, що залишилася в цьому краї, добилися значних успіхів у поліпшенні свого добробуту, в піднесенні економічного і культурного рівня, в розвитку освіти.

IV. В БОЯХ ЗА РІДНУ ЗЕМЛЮ

Нелегкі випробування випали на долю трудівників Роменщини в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років. Раптовий напад фашистської Німеччини викликав в них глибоке обурення і справедливий гнів. У селах Роменського району відбулися багатолюдні мітинги і збори селян, службовців, сільської інтелігенції. В ході мобілізації та призову, іщо проводились на Роменщині з 23 червня по 9 вересня 1941 року, з цього краю в діючу армію відправлено 7126 чоловік, серед них — багато добровольців.

Вже в перші дні після початку війни в тогочасних газетах з'явилося звернення сестер Ангеліних "Замінімо трактористів і комбайнерів, які йдуть в Червону Армію", в якому вони закликали українських жінок і дівчат оволодівати чоловічими професіями механізатора, комбайнера, шофера. Це звернення знайшло широкий відгук на Роменщині. На курсах, що були організовані при машинно-тракторних станціях, навчалось багато сільських жінок і дівчат. У той же час багато сільських дівчат поїхало працювати на оборонні заводи, які теж потребували робочих рук.

Того року на колгоспних ланах досягав високий врожай хлібів, технічних культур. Але збирати його довелося у складних умовах воєнного часу. Виконуючи постанову "Про виняткову організованість у підготовці і проведенні збирання врожаю 1941 року", прийняту вищими державними органами, трудівники сільського господарства Роменщини розробили детальні плани збирання врожаю, в яких передбачалося, зокрема, компенсувати скорочення тракторного парку використанням коней, волів і навіть корів. Колгоспи і радгоспи Роменщини почали здавати наявне в них зерно в рахунок поставок 1941 року. Ініціаторами цього патріотичного почину серед господарств Роменського району стали колгоспи і радгоспи сіл Бобрик, Малі Бубни, Коржі, Біловоди.

За ті дні, що залишилися до жнив 1941 року, багато господарств цього краю спішно закінчували косовицю і скиртування різноманітних трав, розраховувались з державою по обов'язкових поставках сіна, м'яса, молока та інших сільськогосподарських продуктів.

Вже 23 липня 1941 року на Роменщині розпочалися жнива. Зібрати врожай і повністю його зберегти в той час було бойовим завданням кожного сільського трудівника. Першими в Роменському районі збір урожаю розпочали трудівники села Біловоди, наступного — сіл Вовківці, Пустовійтівка тощо. Незабаром сільські трудівники житнянського колгоспу "Червоний промінь" першими в районі зв'язали в снопи і заскиртували весь хліб, а на середину серпня косовицю хлібів завершили в артілях "Червона зірка", "Радгосподарство", імені Петровського та інших. Трудівники сільського господарства активно включилися в роботу по обмолоченню хлібів. Велику допомогу їм в той час надавали робітники роменських промислових підприємств, працівники багатьох міських установ та організацій, школярі, учні технікумів.

Патріотизм громадян України в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років проявлявся і в постійних та міцних зв'язках армії і тилу, всенародному піклуванні про повсякденний побут воїнів Червоної Армії, шефстві над госпіталями, сім'ями фронтовиків, інвалідами війни, родинами полеглих в боях воїнів. Важливою формою допомоги фронту були масові індивідуальні та колективні подарунки фронтовикам. Це явище яскраво свідчило про невичерпну любов народу до воїнів-захисників.

У важкій обстановці початкового періоду війни дуже важливим і надзвичайно складним завданням було забезпечення всебічної допомоги пораненим і хворим бійцям. Адже тільки в 1941 році в м. Ромни і Роменському районі діяло 13 різноманітних госпіталів. Особливо необхідною була допомога госпіталям з боку мирного населення на початку війни, коли влаштування і безперебійна робота госпіталів ускладнювалась важкою обстановкою на фронтах. Саме із цей час вони особливо потребували теплих речей, продуктів, донорської крові.

У цей же час на Роменщині знайшов широкий відгук патріотичний почин московських та ленінградських робітників за створення всенародного фонду оборони. Кожний номер Роменської районної газети ряснів повідомленнями про добровільні внески жителів краю. На 15 серпня 1941 року до фонду оборони надійшло понад 120 тис. крб., золоті і срібні речі. А сільські жителі Роменського краю, окрім грошових заощаджень і цінних речей, здавали до нього іще й багато продуктів.

Сотні роменців уже в перші дні Великої Вітчизняної війни вступили в нелегкий двобій з ворогом, захищаючи рідну Вітчизну, рідну Україну. Серед них — Микола Данилович Сінокоп, що народився в с. Бобрик. Серед багатьох експонатів в Роменському краєзнавчому музеї знаходиться копія записки, яку земляк написав у перший день війни: "Загину за Батьківщину, але живим ворогу не здамся". На той час він був помічником начальника однієї із застав 94-го прикордонного загону. За його плечима були семирічка, праця в колгоспі і на шахті в Донбасі, на заводі Артемівська, юридичні курси, навчання в аероклубі і служба в армії. По закінченні школи прикордонників — нелегка військова служба в Закавказзі, потім — в Україні, на Західному кордоні. На заставі М. Д. Сінокоп відповідав за організацію бойової підготовки прикордонників,

свою справу знав добре і вмів передати знання своїм підлеглим бійцям, завжди проводив заняття з максимальним наближенням до бойових умов. І в тому, що застава в перші дні стійко утримувала кордон, була велика заслуга і уродженця Роменщини.

Але під ударами переважаючих сил противника прикордонники разом з частинами Червоної Армії змушені були все далі відступати на схід. У липні 1941 року підрозділи загону, в якому перебував молодший лейтенант М. Д. Сінокоп, вели важкі бої на підступах до столиці України. Наш земляк з групою бійців-прикордонників тримав оборону біля села Парипси на Житомирщині. Бій був надзвичайно важким для прикордонників. Німецька піхота була підсилена танками, а прикордонники, окрім стрілецької зброї, гранат і пляшок із запальною сумішшю, нічого більше не мали. Однак прикордонники не відступили, а стали до бою, бо позаду був Київ, до якого рвались фашистські танки, позаду була рідна земля. Без протитанкових засобів, без окопів і траншей прикордонники півтори години вели нерівний бій із танками і піхотою противника. Та сили були нерівні. Після бою жителі навколишніх сіл біля підбитих і охоплених полум'ям ворожих танків підібрали тіла 136-ти прикордонників і поховали їх. А через багато років місцеві жителі знайшли солдатський медальйон і в ньому записку М. Д. Сінокопа.

22 червня 1941 року німецька авіація піддала масовим бомбовим ударам військові об'єкти країни, аеродроми, мости. Почалися перші повітряні поєдинки, перші бойові перемоги і втрати. На світанку того ж першого дня війни командир ланки 10-го винищувального авіаційного полку лейтенант Василь Лобода разом з бойовими друзями відбивав натиск фашистських літаків в районі Шавлі, де знаходились техніка і війська. В перші ж хвилини бою він підбив один ворожий літак, а потім, виручаючи бойового побратима, — другий, таранивши його.

З кінця літа 1941 року війна стрімко почала наближатися до Роменщини, а 17 липня край було оголошено на військовому становищі. З наближенням фронту в серпні розпочалась евакуація окремих місцевих підприємств і господарств, хоч повністю її не вдалося провести через раптовий наступ фашистів на м. Ромни.

Наприкінці серпня 1941 року танкова група Гудеріана, звернувши з московського напрямку, рушила на південь, до оголеного флангу Південно-Західного фронту. 10 вересня, зламавши опір бійців 233-го конвойного полку військ НКВС, який після триденного маршу прибув до Ромен, фашистські танки і піхота захопили місто і Роменський район. І хоч 18- 19 вересня радянські війська зробили відчайдушну спробу повернути Ромен, але це не увінчалось успіхом. Однак контрудар частин Червоної Армії в районі міста скував значні сили гітлерівців і цим полегшив становище оточених військ Південно-Західного фронту, частина яких відійшла з боями до своїх.

Безприкладний подвиг в небі Роменщини — повітряний таран — здійснила мужня льотчиця Катерина Зеленко. Це був перший і єдиний в світі таран, який виконала жінка. В свій останній політ вона підняла літак 12 вересня 1941 року. Того дня перед нею і командиром 5-ї ескадрильї Лебедевим було поставлено завдання: в'яснити становище радянських військ поблизу Ромен, Ніжина, Прилук, Пирятина і Лубен, дізнатись про кількість ворожих військ та розвідати напрям руху механізованої колони фашистського генерала Гудеріана, що нестримно йшла вперед.

Завдання було виконано, і обидва літаки повертались на свій аеродром. Раптом кілька фашистських винищувачів М-109, немов яструби, налетіли на два радянські бомбардувальники. Вже в перші хвилини бою літак Лебедева було пошкоджено, і К.І.Зеленко, підтримуючи вогнем бойового побратима, дала йому можливість знизитись і майже на бриючому польоті відірватись від двох мессершмітів, що переслідували його...Тим часом старший лейтенант Зеленко продовжувала нерівний бій з фашистськими льотчиками. Вона вже підбила один ворожий літак. Але і її бойову машину не минули кулі противника, і тому, коли в її льотчика-спостерігача Павлика закінчилися боєприпаси, вона наказала йому залишити пошкоджену машину і вже сама продовжила нерівний двобій. Коли і в К. Зеленко закінчилися боєприпаси, вона не вийшла з бою, а прийняла мужнє рішення: її літак таранив фашистського винищувача в небі над селом Анастасівка Роменського району.

Через багато літ, йдучи назустріч проханням її бойових побратимів, К. І. Зеленко буде посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. А ще ім'ям героїні було названо один з теплоходів Азовського

мореплавства. Молодий кримський астроном Т. М. Смирнова, відкривши нову малу планету, назвала її ім'ям "Катюша" в пам'ять про мужню льотчицю. Свято зберігають пам'ять про героїню на Роменщині, захищаючи землі якої, вона загинула в роки воєнного лихоліття. В селі Анастасівці на її могилі встановлено погруддя, а в місцевій школі відкрито музей Катерини Зеленко.

Окупувавши Україну, німецько-фашистські загарбники розв'язали жорстокий терор проти її населення, залили кров'ю землю. Під час фашистської окупації Ромни були окружним адміністративним і господарським центром, який об'єднував Роменський, Глинський, Талалаївський, Смілівський, Недригайлівський та Липоводолинський райони. Перебування Роменщини в складі території, яка підлягала юрисдикції військових, визначили і ті складні умови, в які потрапило окуповане населення.

Фашистські звірства почалися вже на другий день після захоплення ворожими військами Роменського краю. 17 вересня фашисти схопили на вулицях Ромен, в селах Герасимівка і Оксютинці 40 мирних громадян, які були кинуті до в'язниці, а ще через день — розстріляні. В листопаді 1941 року на околиці Ромен було розстріляно фашистами біля 3-х тисяч громадян єврейської національності. Багато жителів Роменщини загинули від рук фашистів у міській в'язниці. Важко знайти на Роменщині село, в якому фашисти не проводили арешти, розстріли, грабунки, де б вони не залишили свій кривавий слід. Десятки, сотні селян, сільських інтелігентів і активістів гинули від рук катів упродовж 1941-1943 років.

Одним з найтяжчих злочинів німецько-фашистських загарбників було масове вигнання громадян на каторжні роботи до Німеччини. За підрахунками, з Роменського району в сучасних його межах було вивезено протягом 1941-1943 рр. кілька тисяч юнаків і дівчат. Якщо із села Залатихи 1942 року було вивезено 34 юнаки і дівчини, то наступного року — вже вдвоє більше.

Вороги завдали великих матеріальних збитків народному господарству Роменщини. За час окупації фашисти знищили більше двадцяти тисяч голів худоби, розграбували або знищили складну сільськогосподарську техніку, машинно-тракторні станції.

Але, незважаючи на жорстокий терор і переслідування, жителі Роменщини не припинили боротьби з ворогом і в таких страшних умовах. Ще напередодні окупації Сумської області фашистами в цьому краї створювались підпільні групи і партизанські загони, в ліси завозилась зброя, продукти, теплий одяг, боєприпаси. Але через брак досвіду підпільної боротьби, недостатньої перевірки тих, хто залишився для ведення роботи в тилу ворога, окупантам в більшості випадків вдалося викрити підпільників і партизанів. Тільки в одному Глинську фашисти розгромили дві підпільні групи, більшість членів її загинула. А в 1943 році там знову створюється патріотична група, яка проводила диверсійну роботу, поширювала листівки в селах району та за його межами, вела агітаційну роботу, проводила дрібні диверсії, допомагала молоді уникнути вивезення до Німеччини, а військовополоненим — вирватись із фашистських концтаборів.

Багато жителів Роменщини боролись з фашистами в партизанських загонах за межами району і області. Зокрема, уродженець села Локні Василь Васильович Корнусь партизанув у смоленських лісах, за мужність і героїзм нагороджений орденом Червоної Зірки. В грудні 1941 року його схопили фашисти і розстріляли. Від рук фашистів загинув і засульський підпільник Василь Тимофійович Дудка. Це лише окремі сторінки маловідомого і, на жаль, ще малодослідженого літописувсенародної боротьби з гітлерівськими загарбниками, в яку внесли гідний вклад і жителі Роменщини.

Розгром німецько-фашистських військ на Курській дузі створив необхідні передумови для наступу Червоної Армії на Лівобережжя України. А у вересні 1943 року радянські війська почали визволення Роменщини. Бійці 112-ї, 121 -ї та 141 -ї стрілецьких дивізій 60-ї армії першими вступили на територію Роменського району, переслідуючи відступаючого ворога.

У ході наступних боїв 15-17 вересня було звільнено районний центр і повністю завершено визволення району від ворожих військ. У цих боях багато радянських воїнів виявили мужність і героїзм. Особливою хоробрістю відзначився командир взводу 574-го стрілецького полку 121-ї стрілецької дивізії молодший лейтенант М. П. Глушко. Під час бою за визволення Смілого 8 вересня 1943 року, відбиваючи ворожу контратаку,

він дістав поранення, але поля бою не залишив і в найкритичніший момент підняв своїх бійців в атаку, під час якої і сам загинув. За цей подвиг йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Мобілізація і призови, проведені після визволення Роменського району, дали діючій армії ще 11192 чоловіки. Всього ж за час війни в боях з німецько-фашистськими окупантами брали участь понад 20 тисяч жителів міста і району. Важко назвати всіх учасників війни, котрі пройшли через вогонь і смерть, через гіркоту відступу і радість визволення рідної землі, торжество перемоги. Ось лише деякі епізоди з бойового шляху земляків.

Насмерть стояли 30 жовтня 1941 року дві гарматні обслуги Подольського артилерійського училища під командуванням уродженця села Глинськ лейтенанта Григорія Волнянського, відбиваючи наступ ворожих танків під м. Тула. Лейтенант загинув біля гармати, з якої вів вогонь по танках, замінивши полеглого навідника.

Ім'я уродженця села Салогубівка військового розвідника Кузьми Гнідаша навічно увійшло в пам'ять українського народу. І не лише українського. Золотими буквами записано воно в історії братнього білоруського народу, визволяючи землю якого, поліг смертю героя Кузьма Гнідаш.

Багато уродженців краю були відзначені солдатськими орденами Слави. Серед них І. К. Вітренко, В. П. Бугрим та багато інших. А сержант Анатолій Юхимович Голиков із села Піски і старший сержант Павло Порфирович Хандога із села Матлахове стали повними кавалерами орденів Слави. А за роки війни більше чотирьох тисяч роменців були відзначені урядовими нагородами.

Про уродженця села Волошнівки Якова Панасовича Залозного фронтові газети писали як про українського Мересьєва. Завдяки своєму вольовому характеру Я. П. Залозний чудом зумів подолати смерть і вижити. Незважаючи на тяжке поранення і заборону медиків літати, він все ж добився дозволу знову сісти за штурвал літака, продовжував війну у повітрі, неодноразово відзначався особливим героїзмом і відвагою. А після війни ще 18 років літав у цивільній авіації.

Війська, визволивши Роменщину, пішли далі на захід, здобуваючи важкі перемоги в напружених боях. Війна відсувалася все далі від району, а жителі краю взялися за відбудову зруйнованого фашистами

господарства, піднімали з руїн МТС і колгоспні ферми, зводили власне житло, відновлювали заклади культури, освіти і охорони здоров'я, державну і кооперативну торгівлю, подаючи всебічну допомогу фронту — адже до жаданої Перемоги було ще більше, аніж півтора року.

Упродовж перших повоєнних п'ятирічок сільське господарство Роменщини було підняте з руїн, перевищено довоєнний рівень виробництва зернових, продуктів тваринництва, рослинництва, піднято на вищий щабель життєвий і культурний рівень трудівників краю.

А свідченням вічної пам'яті про минулу війну, вічної скорботи за її жертвами і вічної гордості за вклад роменців у велику Перемогу є братські могили, пам'ятники, що знаходяться в багатьох селах Роменщини.

V.ПРАЦЯ ГОДУЄ І ДІМ БУДУЄ...

В народі кажуть: людина ростить хліб, а хліб ростить людину. Селяни споконвіків виявляють відданість землі. Ходять біля неї, догоджають як матері, за що вона віддячує щедрими врожаями. За сумлінний труд на землі за радянських часів звання Героя Соціалістичної Праці в різні роки присвоєно Івану Олексійовичу Токарю, Мотроні Ільківні Ковган, Борису Івановичу Сукачову, Ганні Степанівні Манусі. Проте на селі за колективної форми власності переважали екстенсивні методи господарювання, марнотратство, зрівнялівка в оплаті праці. Всі ці чинники не могли привести до високих економічних показників.

В незалежній Україні у 1994 році було проголошено курс радикальних економічних реформ. Торкнулися вони і аграрно-промислового комплексу. Особливо пожвавилися реформи на селі після виходу в 1999 році Указу Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки". На ділі почали реалізовуватися основні положення цього важливого документа.

Земля — найцінніше багатство. Вона і нагодує, і одягне, і «дасть» дерева на хату. І таку велику цінність люди, нарешті, одержали у власність безкоштовно з правом успадкування, а згодом і продажу. 23425 громадян району отримали земельні паї, а нині почали отримувати й майнові. Таким чином, зроблено перший важливий крок до утвердження

приватної власності на землю. Обнадійливим є той факт, що рентабельність сільгосп підприємств в середньому по району склала 6,9 відсотків. А в таких господарствах, як ЗАТ "Україна", ВСК ім. Браташа, ТОВ "Агрофірма ім. Мічуріна" вона становить 28-29 відсотків. Сільгосп підприємства, індивідуальні власники одержують доплату за реалізовану худобу великовагових категорій. Вкладають гроші і в сільгосп виробництво і стають співзасновниками господарств: «Лізингова компанія «Ромен» (В. Т. Юраков), МГШБУ 13 (В. М. Леонов), ДП ДАК «Хліб України» «Роменський КХП» (А. М. Рішняк). В районі створено фонд підтримки сільгосп підприємств.

Особливо помітні зрушення на краще в тих господарствах, де працюють здібні, підприємливі керівники. Для прикладу, депутат обласної ради, кандидат сільськогосподарських наук, директор дослідного господарства «Агрофірма «Надія» П. О. Черненко. Господарство, яке очолює Петро Олексійович, є одним з кращих в області. Тут вперше в районі налагоджено переробку власної продукції. В господарстві діє млин, пекарня, крупорушка, ковбасний цех, олійниця. Рентабельність господарювання склала біля 40 %. На базі сільгосп підприємства проводяться обласні, республіканські семінари. Є на що подивитись в господарстві, є що запозичити. Так, наприклад, урожаї цукрових буряків складають понад 160 цнт з гектара. Зернові культури в середньому за останні роки дають по 28-30 цнт з гектара. В господарстві утримується 600 корів. У літні місяці на молокозавод щоденно відправляється понад 8 тонн молока. Займаються тут і розведенням свиней породи "Українська біла". Щорічно реалізують населенню понад 1000 поросят. В агрофірмі «Надія» не мають боргів, вчасно виплачується заробітна плата. В господарстві використовують енергозберігаючі технології як в рослинництві, так і в тваринницькій галузях. Зі знанням справи, по-новому господарюють керівники О. О. Дженай (Агрофірма «Лан»), М. І. Муха (кооператив «Зоря»), М. М. Яременко (СЗАТ ім. Тельмана), І. Ф. Сухар (СЗАТ «Україна»), Б. В. Ткаченко (СЗАТ "Нове життя") та інші. Багато зробили у свій час для розбудови сіл району керівники сільгосп підприємств, які перебувають на заслуженому відпочинку. Це М. М. Пальоний (ТОВ «Бобрицьке»), І.І.Півторак (кооператив «Правда»). На жаль, немає вже серед нас відданих улюбленій справі керівників М. Г.

Буші (ТОВ "Рогинці"), П. Г. Петренка (кооператив «Правда»), М. ГІ. Омельченка (СЗАТ «Україна»), але вони залишили після себе добрі справи. Продовольчий достаток району створюється і в фермерських господарствах, яких в районі нараховується 57. За ними закріплено 4800 гектарів ріллі. Не всі працюють на однаковому рівні, але окремі з них мають хороші результати. Серед кращих — фермерське господарство "Урожай". Очолює його М.І. Шевченко, агроном за фахом, спеціаліст з великої літери. В господарстві 1740 га землі. За оренду паїв розраховується вчасно і щедро. У 2000 році, наприклад, за один земельний пай видав по 850 кг зерна, надавав й інші послуги орендодавцям. Непогано йдуть справи у фермерів В. М. Рубаника (с. Сміле), М. А. Бурдики (с. Косарівщина).

Роменщина славиться високою якістю продукції своїх промислових підприємств. Це ВАТ "Роменський молочний комбінат", вироби якого в період становлення ринкової економіки набули великого попиту як у споживачів близького, так і далекого зарубіжжя.

Спорудження підприємства, яке тоді найменували "Роменський завод замінника незбираного молока", почалося у 1973 році. Велося воно під наглядом фахівців з Данії, які і встановили закордонну оснастку. А вона й понині діє безвідмовно. Державний акт про здачу заводу в експлуатацію підписали в грудні 1974 року, а перша продукція зійшла з конвеєра у травні 1975-го. За підсумками 2000 року, кількість товарної продукції тут сягнула у порівняльних цінах 73 млн. грн. Ріст проти попереднього року склав 20 мільйонів. Сухого молока було випущено 5132 тонни, що на 1428 тонн більше, ніж у 1999 році. Постійно зростає і кількість виготовлення вершкового масла. У 2000 році його випущено 3688 тонн. Плюс до попереднього року — 1078 тонн, 5215 тонн випущено й цільномолочної продукції. Разом з високими досягненнями приходить і визнання. Ім'я голови правління ВАТ «Роменський молочний комбінат» Г. П. Негреби занесено до Книги «Золота еліта України».

Урожайним на високі нагороди видався початок нового тисячоліття. Під час фінальної акції VII Міжнародного відкритого рейтингу популярності "Золота фортуна" Григорію Петровичу вручено диплом лауреата Міжнародного рейтингу. Звичайно, високі нагороди є лише золотими вкрапленнями в буденне і напружене життя колективу, його лідера. Зараз у

ВАТ «Роменський молочний комбінат» настав новий етап трудового піднесення. Для цього заздалегідь подбали про відповідні умови.

ЗАТ з іноземними інвестиціями «Слобожанська будівельна кераміка» було створено за підтримки американського інвестиційного фонду Вестерн Ен-Ай-Ес-Ентерпрайз Фонд і Сумським комбінатом стінових матеріалів (СКСМ) у червні 1997 року. Виробництво продукції розпочалося у 1998 році. Ініціатор і головний організатор його створення — енергійний та по-сучасному мислячий, здібний керівник І. Ф. Телющенко.

Спеціалізація підприємства — виробництво керамічної облицювальної цегли високих марок, яка, крім звичайної, налічує близько трьох десятків видів фасонної цегли. Вироби відзначаються широкою гамою кольорів та видів: оздоблення лицьової поверхні, нанесення текстури та глазурування. Цегла виробляється з екологічно чистої глини. Вона відповідає міжнародним стандартам якості і використовується переважно для облицювання фасадів будівель, камінів. Крім того, споживачі мають можливість закупити сухі суміші для кладки цегли. На підприємстві запроваджена ефективна система контролю якості, яка нині налічує близько 70 параметрів технологічного процесу. Завдяки отриманим іноземним інвестиціям модернізовано усі виробничі дільниці. А це — основа для випуску високоякісної продукції. Тут встановлено і успішно працює сучасне французьке обладнання з високим рівнем автоматизації.

Працюючи з повним завантаженням виробничих потужностей, підприємство щороку випускає 30 мільйонів штук лицьової цегли, триває його модернізація. ЗАТ «Слобожанська будівельна кераміка» — це характерний приклад підприємства найсучаснішої вітчизняної промисловості з чітко визначеними рисами майбутнього. На підприємстві зразкові умови праці і побуту. Тут є своя сауна, стоматологічний кабінет, футбольне поле, ставок, впорядкована територія оздоблена малими архітектурними формами, деревонасадженнями, квітами.

На території району знаходиться і працює ряд інших підприємств, кожне з яких вносить вклад у розвиток промисловості Роменщини. ВАТ «Біловодський комбінат хлібопродуктів» — головний виробник комбікормів. ЗАТ «Лізингова компанія «Ромен» широко впроваджує передові методи ведення обробітку землі, застосування кращих

технологій. Розширили сферу своєї діяльності Роменське державне лісогосподарське підприємство та Роменський племсервіс «Сула».

Роменська земля багата надрами. Близько 800-900 тис. тонн нафти та 500-600 млн. куб метрів газу щороку видобувається з надр нашого краю. Це дає можливість у значній мірі вирішувати найбільш важливі життєві питання. Голубе паливо в сільській оселі — вже не мрія, а реальність. Газопровід прослався селами району на 415 кілометрів. Газифіковано 36 населених пунктів, 5300 квартир. Спалахнув голубий вогник в оселях жителів Малі Бубни, Глинськ, Матлахове. На черзі газифікація сіл Попівщина, Борозенки, Локня.

Загальна характеристика району була б далеко не повною, якби ми не торкнулися питання молоді, зокрема її освіти. В районі налічується 55 загальноосвітніх шкіл, у яких навчається понад 6 тис. учнів. У Глинському ПТУ-37 молодь має можливість здобувати 7 видів професій. Важливою прикметою сьогодення стало здійснення в районі шкільної реформи, що сприяє підвищенню ефективності навчання. Постійно працюють над підвищенням професійної майстерності вчителів.

На сторожі здоров'я жителів району стоять понад двісті медичних працівників. 15 медичних амбулаторій, 53 фельдшерських і фельдшерсько-акушерських пункти до послуг трудящих.

Давно і сумлінно трудяться лікарі сільських лікарських амбулаторій Ф. А. Зельний (с. Хмелів), В. В. Бельбас (с. Андріївка), М. П. Кульчій (с. Перекопівка), фельдшер Л. Я. Черевична (с. Рогинці) та інші.

Досить розгалужена мережа закладів культури району. Вона налічує 30 сільських Будинків культури, 41 сільський клуб та об'єкти дозвіллевой роботи, 62 сільські бібліотеки, три дитячі музичні школи в селах Біловоди, Бобрик, Великі Бубни, народний музей в селі Салогубівці. Кращі колективи художньої самодіяльності мають звання народний самодіяльний чоловічий ансамбль села Рогинець (керівник Леонід Заїка), хор Великобубнівського Будинку культури (керівник Леонід Харченко), хор Бобрицького Будинку культури (керівник Геннадій Максименко), а також ансамбль народних музик "Іллінський ярмарок" районного центру культури і мистецтв, чоловічий вокальний ансамбль "Посульські козаки" Пустовійтівського Будинку культури (керівник Олексій Грунтенко). А чоловічому вокальному ансамблю "Посульські козаки" присвоєно це

почесне звання за успіхи в ході проведення естафети праці і культури "Самоцвіти Роменського краю", присвяченої 10-й річниці незалежності України. Сільські бібліотеки району, книжковий фонд яких складає 505007 примірників книг, брошур та журналів, обслуговують 32,5 тисяч чоловік. В сільських клубних закладах працюють 507 клубних формувань, в яких займається 4482 чоловіки, із них дитячих — 119 з 1054 учасниками. Працівники культури району свідомі свого високого покликання. Вони підвищують свою професійну майстерність, беруть активну участь у різних оглядах і конкурсах. Так, Олександр Надточій (с. Перехрестівка) став лауреатом Міжнародного фестивалю "Солдати XX століття", а також обласного туру Всеукраїнського конкурсу сучасної пісні та популярної музики "Червона рута". Валентина Хуторенко (с. Василівка) — дипломант Всеукраїнського конкурсу читців, присвяченого пам'яті Т. Г. Шевченка. Подружжя Олена та Олександр Крюкови (с. Плавинище) були учасниками обласного огляду патріотичної пісні "Надія", Василь Костюшко та Юрій Корнух — солісти гурту (с. Мокиївка) стали лауреатами обласного туру Всеукраїнського огляду народної творчості. Мистецтво допомагає у формуванні і всебічному розвитку особистості, пробуджує у людей любов до прекрасного.

Це далеко неповна інформація про історію рідного краю, це візитна картка району. Краєзнавці району продовжують роботу по збору історичних даних.

